
‘BEWAAR MIJ VOOR DE WAANZIN VAN HET RECHT’

100 jaar
strafrecht en homoseksualiteit
in Nederland

LATEN WE EL
GEEN MIETJE NO
248 ^{BIS} MOET

DEZE BROCHURE IS UITGEGEVEN BIJ DE TENTOONSTELLING

'BEWAAR MIJ VOOR DE WAANZIN VAN HET RECHT'

100 jaar strafrecht en homoseksualiteit in Nederland

WAS VAN 18 NOVEMBER 2011 TOT 29 FEBRUARI 2012

TE ZIEN BIJ IHLIA

INITIATIEF EXPOSITIE: IHLIA

UITGAVE BROCHURE: IHLIA

VORMGEVING BROCHURE: GEMMA RAMECKERS

© 2011-2012

COLOFON

EXPOSITIE

PROJECTLEIDING	MIRJAM VAN HEUGTEN
SAMENSTELLING	HANSJE GALESLOOT MMV. JAN CAREL WARFFEMIUS EN MIRJAM VAN HEUGTEN
VORMGEVING	JOHANNA NOCK, GEMMA RAMECKERS
TEKSTEN	HANSJE GALESLOOT
IHLIA-MEDEWERKING	LONNEKE VAN DEN HOONAARD, JACK VAN DER WEL, GEMMA RAMECKERS, CERT VAN VLIET, DANNY HALIM EN JASPER WIEDEMAN
VIDEO-EDITING	LEO ENZLIN (STICKY PIXELS)
ADVIES	JAN WILLEM DUYVENDAK, GERT HEKMA, MARIEK HILHORST, THEO VAN DER MEER, NEL PUNT, JUDITH SCHUYF, JOKE SWIEBEL EN JAN CAREL WARFFEMIUS

MET DANK AAN DE BRUIKLEENGEVERS AB VAN DER STEUR, JAN CAREL
WARFFEMIUS, VPRO-RADIO, JOHN WELBERGEN, DIANA VAN LAAR, RIEMKE
CRAMER, BAUDEWIJN NEUMANN, GERT HEKMA, THEO VAN DER MEER EN
JUDITH SCHUYF

DEZE EXPOSITIE KWAM TOT STAND MET FINANCIËLE STEUN VAN HET
MINISTERIE VAN ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP (DIRECTIE
EMANCIPATIE), DE GEMEENTE AMSTERDAM (DIENST MAATSCHAPPELIJKE
ONTWIKKELING) EN HET FONDS WOS

'BEWAAR MIJ VOOR DE WAANZIN VAN HET RECHT'

100 JAAR STRAFRECHT EN HOMOSEKSUALITEIT IN NEDERLAND

Opgepakt worden door de zedenpolitie omdat je seks hebt met een jongere partner? Door je eigen ouders aangegeven worden vanwege een gevonden liefdesbrief? Het is nu bijna onvoorstelbaar dat dit in Nederland tot in de jaren zestig geregeld voorkwam.

Honderd jaar geleden, in 1911, kwam artikel 248bis in ons Wetboek van Strafrecht terecht. In 1971 werd het afgeschaft. In die zes decennia zijn ruim vijfduizend homoseksuelen vanwege dit artikel voor de rechter gebracht, voor het overgrote deel mannen. Ruim de helft werd schuldig bevonden. Zij moesten gemiddeld drie tot zes maanden zitten.

Artikel 248bis betekende geen algeheel verbod op homoseksuele contacten. Het ging om seksuele contacten tussen meerderjarigen en minderjarigen, waarbij de leeftijdsgrens op 21 jaar lag. Een man van 28 jaar die seks had met een jongen van 16 was dus strafbaar. Maar ook een vrouw van 21 jaar die haar eerste grote liefde van 20 had ontmoet.

De strafbaarheid had grote gevolgen voor persoonlijke levens. De zedenpolitie legde kaartsystemen en fotoalbums aan van vermoedelijke homoseksuelen. Werkgevers, ouders en verhuurders werden over iemands homoseksualiteit geïnformeerd. Geregeld leidde dat tot ontslag, opzegging van de huur of verstoorde familie-relaties. De zedenpolitie postte bij urinoirs en voor huizen, won inlichtingen in bij familie of kennissen en viel huiskamerbijeenkomsten binnen, als ze de aanwezigheid van minderjarigen vermoedde.

Toch leidde 248bis ook tot het ontstaan van de Nederlandse homobeweging in 1912. Terwijl de ijver van de zedenpolitie in de jaren vijftig tot recordhoogte steeg, ontwikkelde Amsterdam zich tot homohoofdstad van Europa. Deze expositie vertelt het verhaal van de strafvervolgung met tal van verbijsterende voorbeelden. Maar ook is te zien hoe de homobeweging tegen de klippen op groeide en bloeide. Zodat de afschaffing van 248bis in 1971 onvermijdelijk werd.

248BIS EN PERSOONLIJKE RAMPSPOED

Gespioneer van de zedenpolitie, gewroet in privé-zaken. Ontslag, een beroepsverbod, huisuitzetting en verbroken familierelaties. Dat kon je allemaal overkomen als je te maken kreeg met artikel 248bis. Een arrestatie en een eventuele veroordeling hadden grote gevolgen voor iemands leven.

De vervolging vanwege 248bis kwam langzaam op gang en kreeg meer omvang vanaf de jaren twintig. Na de Tweede Wereldoorlog was Nederland in de ban van een dreigende zedenverwildering en steeg het aantal rechtszaken naar een hoogtepunt.

1940

EEN INVAL IN DE WERKKAMER VAN PIET MEERTENS

Op 13 september 1940 vielen acht mannen plotseling de werkkamer van volkskundige Piet Meertens in de Academie van Wetenschappen binnen. Het waren vijf zedenrechercheurs, het hoofd van de zedenpolitie en twee vertegenwoordigers van het Openbaar Ministerie. Meertens zou in 1933 seksueel contact hebben gehad met een 16-jarige jongen. Hij werd in voorlopige hechtenis genomen. In januari 1941 werd hij veroordeeld tot zes maanden, een straf die hij al grotendeels had uitgezeten.

De veroordeling was op flinterdun bewijs gebaseerd. De verklaring van de jongen riep vragen op. In Meertens' dagboek vond de politie een hartstochtelijke passage over de jongen, maar de beschreven handeling was niet meer dan een kus.

De hechtenis betekende voor Meertens een gedwongen coming-out. Tot die tijd wisten slechts een paar ingewijden van zijn homoseksualiteit. Ook hing hem ontslag boven het hoofd, een automatisch gevolg van een onvoorwaardelijke veroordeling. Dit liep met een sisser af. Maar een naoorlogse aanstelling als hoogleraar zat er voor de ambitieuze volkskundige niet meer in.

Bron: artikel Theo van der Meer in: Gert Hekma en Theo van der Meer (red), 'Bewaar me voor de waanzin van het recht'. Homoseksualiteit en strafrecht in Nederland (2011).

1949

HANS LODEIZEN BETRAPT IN HET HAAGSE BOS

In 1949 was het aantal rechtszaken vanwege 248bis hoger dan ooit. In april van dat jaar liep de 24-jarige dichter Hans Lodeizen in het Haagse Bos ('de tuin van liefde') in de val. Een surveillerende zedenrechercheur betrapte hem op sekscontact met een 16-jarige jongen. Pas enkele weken later werd hij in voorlopige hechtenis genomen.

De verhoren vond Lodeizen traumatisch. Later schreef hij: 'Na wat mij hier is overkomen wil ik geen Hollander blijven. In de politieregisters zijn mijn foto's, vingerafdrukken. Die gedachte kan ik niet vergeten.' Hoogstwaarschijnlijk heeft zijn vader, een succesvol ondernemer, ervoor gezorgd dat de strafzaak geseponneerd werd. Lodeizen stelde zich onder behandeling van de psychiater Carp, die het nodig vond hem 'volwassen te maken' waardoor perverse driften zouden verdwijnen. Lodeizen belandde in een depressie en wist minder dan ooit raad met zijn homoseksuele identiteit.

Hij overleed een jaar later in Lausanne aan een beenmergziekte en is daar begraven. Niet in Hollandse bodem, zoals hij zich in de Haagse cel koppig had voorgenomen.

Bron: Koen Hilberdink, Hans Lodeizen (2007).

1963

DE VERBODEN LIEFDE VAN RIEMKE CRAMER & HEN WEIDIJK

Ze was zeventien en vreselijk verliefd. Op Zuster Weidijk, het afdelingshoofd in het verpleeghuis waar zij werkte. En de liefde was wederzijds. Op een videoportret bij deze expositie vertelt Riemke Cramer haar verhaal. Op deze foto's is zij samen met de inmiddels overleden Hen Weidijk te zien. Vanwege het grote leeftijdsverschil van 35 jaar gaven de ouders van Riemke de zaak in 1963 aan bij de politie. De rechtszaak werd geseponneerd, maar Hen moest wel ontslag nemen en verhuizen naar een andere provincie. De vernederende verhoren bleven haar een

leven lang dwarszitten.

Riemke en Hen mochten elkaar niet meer zien, maar hadden toch af en toe stiekem contact. Pas toen Riemke 21 werd, kon de relatie echt opbloeien en zou nog twaalf jaar duren. Na de afschaffing van artikel 248bis in 1971 voelden de ouders van Riemke diepe schaamte over wat ze hadden gedaan.

Bron: interview Riemke Cramer door Hansje Galesloot en Jan Carel Warffemius (2011).

De dichter Hans Lodeizen (1924-1950) in de tuin van zijn ouderlijk huis in Wassenaar, najaar 1948. *Uit: Koen Hilberdink, Hans Lodeizen (2007)*

Foto van de volkskundige Piet Meertens (1899-1985) op zijn persoonsbewijs uit de Tweede Wereldoorlog.
Zeeuwse Bibliotheek

Meertens in 1949.
Zeeuwse Bibliotheek

De twee intieme vrienden van Lodeizen tijdens zijn studie aan een Amerikaanse universiteit, eind 1946. Links economiestudent Seldon James voor wie Lodeizen heftige gevoelens opvatte, maar die geen homoseksuele relatie wilde. Rechts de dichter James Merrill die juist op Lodeizen verliefd werd, maar zonder dat zijn liefde beantwoord werd.

Uit: Koen Hilberdink, Hans Lodeizen (2007)

Links Riemke Cramer (1946), rechts haar grote liefde Hen Weidijk (1911-1996).
Collectie Riemke Cramer

Collectie Riemke Cramer

Collectie Riemke Cramer

'Na wat mij hier is overkomen wil ik geen Hollander blijven. In de politieregisters zijn mijn foto's, vingerafdrukken. Die gedachte kan ik niet vergeten'

- Hans Lodeizen

TIJDBALK

1811 - 1911-1971 - 2011

1811	De strafbaarheid van gelijkgeslachtelijke seks verdwijnt met de invoering van het Franse wetboek van strafrecht, de Code Pénal. In de periode 1730-1811 zijn zo'n 200 sodomieten ter dood gebracht.
1911	Invoering van artikel 248bis: op homoseksuele contacten van een volwassen man of vrouw met een minderjarige van 16 tot 21 jaar staat maximaal vier jaar gevangenisstraf. Heteroseksuele contacten met deze leeftijdsgroep zijn wel toegestaan. Met jongeren beneden de 16 jaar zijn alle seksuele contacten verboden (artikel 247).
1912	Jacob Anton Schorer richt in reactie hierop het Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee (NWHK) op, de eerste homo-organisatie in Nederland.
1920	Eerste Haagse zedenschandaal met ruim dertig veroordeelde homoseksuelen. In de jaren twintig en dertig zijn in tal van plaatsen 'zedenschandalen' rond homoseksualiteit met meerdere arrestaties.
1928	Invoering van de juridische maatregel 'Ter Beschikking van de Regering gesteld' (TBR). Vooral na WO-II zullen minstens 80 homoseksuelen hiermee te maken krijgen als onderdeel van een veroordeling voor 248bis: zij worden gedwongen in een 'psychopatenasiel' opgenomen, minstens voor twee jaar, maar vaak langer.
1932	Versijning van het eerste en enige nummer van het homotijdschrift Wij. De zedenpolitie verhindert verdere verschijning en de oprichting van een vereniging.
1936	Tweede Haagse zedenschandaal. De hoge ambtenaar Leo Ries wordt vanwege zijn homoseksualiteit ontslagen.
1938	Begin van castraties (weghalen teelballen) van homoseksuele en pedoseksuele mannen die TBR hebben gekregen. Zij horen er mee in te stemmen, maar vaak is het de enige manier om van de TBR af te komen. Minstens enkele tientallen homoseksuele mannen worden tot aan de jaren zestig gecastreerd. Ook een paar lesbische vrouwen laten zich castreren (weghalen eierstokken).
1939	Als eerste stad voert Den Haag een 'urinoirverbod' in om het leggen van homoseksuele contacten tegen te gaan: men mag zich niet langer dan vijf minuten in een openbare waterplaats ophouden. Na de oorlog volgen meer steden.
1940	Start van het homotijdschrift Levensrecht. De verschijning wordt gestaakt na de Duitse inval en ook het NWHK heft zichzelf op. Afkondiging door de Duitse bezetter van verordening 81/1940, waarmee elk homoseksueel contact tussen mannen strafbaar wordt gesteld. Lesbische vrouwen worden niet genoemd.
1946	Levensrecht gaat weer verschijnen. De Shakespeare Club wordt opgericht. Vanwege een dreigend verbod wordt vanaf 1948 de verhullende naam Cultuur- en Ontspanningscentrum (COC) gehanteerd.
1949	Historisch hoogtepunt in het aantal rechtszaken 248bis. In de jaren vijftig blijft het niveau ongekend hoog. Pas in 1965 zet een definitieve daling in.
1952	Het COC sticht homodancing De Odeon Kelder (DOK) aan het Singel in Amsterdam. Al spoedig drukbezocht, ook door buitenlanders. Na drie jaar ontstaat ruzie en gaat de uitbater zelfstandig verder.
1955	Het COC gaat van start met een nieuwe dancing, De Schakel bij het Leidse-plein. Ook dit wordt een groot succes. Amsterdam ontwikkelt zich tot homohoofdstad van Europa.
1960	Oprichting Vrouwenkern binnen het COC, die vanaf 1961 vijf jaar lang de Vrouwenlanddagen organiseert: de eerste grote bijeenkomsten voor lesbo's.

Collectie Ab van der Steur

IHLIA

1911

Krantencollectie KB

Collectie Jan Carel Warffemius

Spaarnestad Photo

Foto I. Klok / Spaarnestad Photo

1964	Voorzitter Benno Prensela van het COC verschijnt herkenbaar op televisie, als eerste Nederlandse homo-activist. In december 1963 sprak de schrijver Gerard Reve al openlijk op tv over zijn homoseksualiteit.
1967	In Amsterdam gaat Zoos open: een sociëteit voor homojongeren die vanwege 248bis het COC niet in mogen, zolang ze nog geen 21 zijn. Een jaar later volgen sociëteiten in Rotterdam, Utrecht, Den Haag en andere steden.
1968	Oprichting Federatie van Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit met twaalf lokale werkgroepen.
1969	Eerste homodemonstratie van Europa op 21 januari: zo'n honderd studenten en andere jongeren eisen op het Binnenhof afschaffing van artikel 248bis.
1971	Intrekking van artikel 248bis, met ruime meerderheden in Tweede en Eerste Kamer.
1977	Eerste Roze Zaterdag in Amsterdam met 2.000 deelnemers, door de Internationale Lesbische Alliantie georganiseerd als protest tegen de anti-homocampagne van de Amerikaanse zangeres Anita Bryant.
1982	Heftige gewelddadigheden tijdens de Roze Zaterdag in Amersfoort leiden tot Kamervragen en voor het eerst tot homo-emancipatiebeleid van de Nederlandse regering.
1987	Onthulling Homomonument aan de Westermarkt in Amsterdam, ter herdenking van homoseksuelen die door de nazi's of op andere manieren zijn vervolgd.
1996	Eerste editie van de Amsterdam Gay Pride, met de botenparade door de grachten als prominentste onderdeel.
1998	Amsterdam organiseert de Gay Games. Invoering van partnerschapsregistratie voor homo- en heteroseksuele paren.
2001	Burgerlijk huwelijk opengesteld voor paren van hetzelfde geslacht.
2011	SlutWalk bij het Homomonument in Amsterdam om seksuele diversiteit te vieren en te promoten. Het COC wordt 65 jaar en is daarmee de oudste nog bestaande homo-organisatie ter wereld. De jaarlijkse Roze Zaterdag, dit keer in Groningen, trekt ruim 40.000 bezoekers.

Collectie Jan Carel Warffemius

1949

Collectie Jan Carel Warffemius

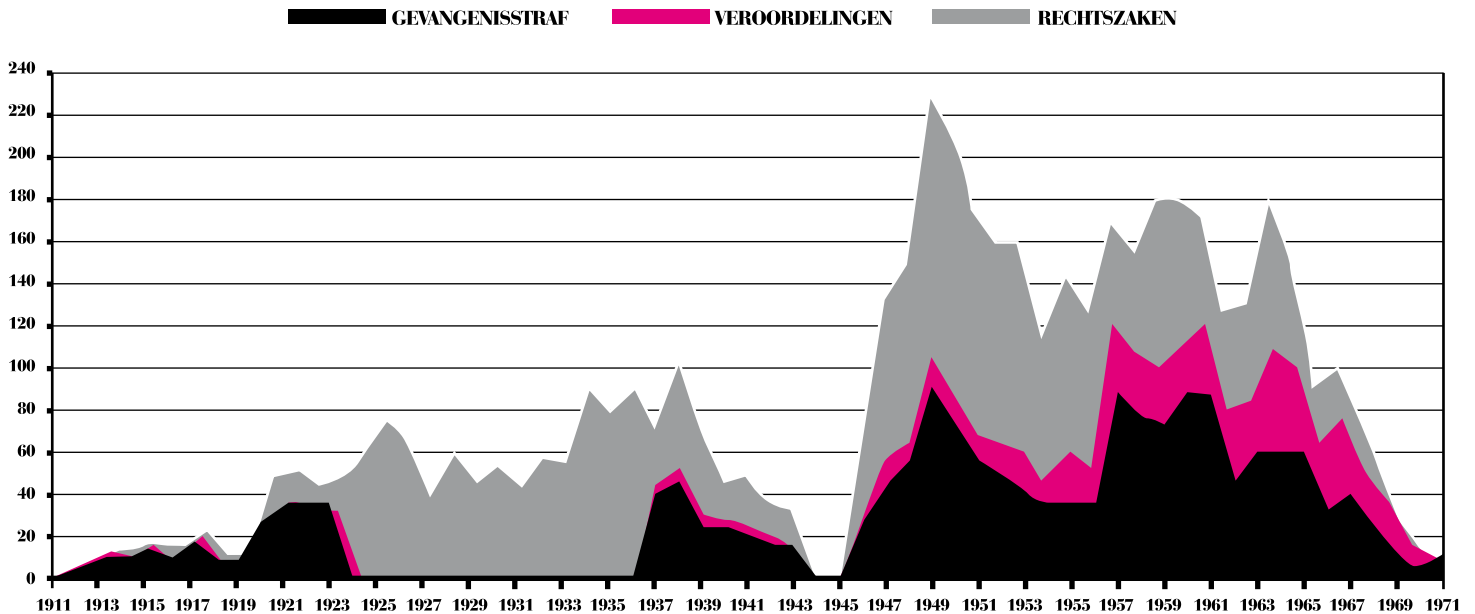
Foto Raymond Harper

1911-1971 248BIS IN CIJFERS

Er zijn twee cijfermatige verhalen over artikel 248bis te vertellen, zoals hieronder gebeurt. Aan de linkerkant staat alles waar we statistische zekerheid over hebben: het aantal rechtszaken, de hoeveelheid veroordelingen, de gemiddelde straf die mensen kregen.

Aan de rechterkant doen we een poging een grijs gebied in kaart te brengen. De zedenpolitie bemoeide zich indringend met de levens van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, maar voor een deel zonder dat dit in harde getallen uit te drukken valt.

STRAFVERVOLGING VANWEGE 248BIS, 1911-1971 (MANNEN EN VROUWEN)

Bron: Pieter Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie* (1996).
Over de jaren 1924-1936 en 1944-1945 ontbreken gegevens.

TOTAAL AANTAL RECHTSZAKEN: 5.035

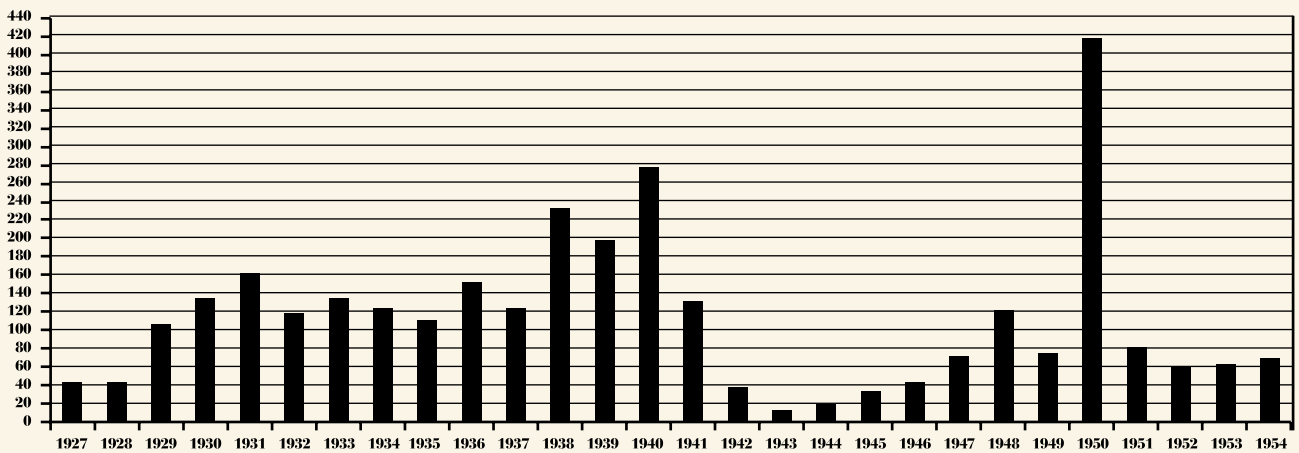
- ◆ De piek in het aantal zaken lag na de Tweede Wereldoorlog, vooral in de periode 1947-1965.
- ◆ In 48 van deze rechtszaken stond een vrouw terecht: minder dan 1%.
- ◆ 55% van de rechtszaken eindigde in een schuldigverklaring, 45% in vrijspraak.
- ◆ Wat gebeurde er met de schuldigverklaarden?
  - Driekwart kreeg gevangenisstraf (gewoonlijk tussen de drie maanden en een jaar).
  - Een kwart kreeg een geldboete.
  - Minimaal 80 mensen werden Ter Beschikking van de Regering gesteld. Zij werden gedwongen in een 'psychopatenasiel' opgenomen, minstens voor twee jaar, maar vaak langer.
- ◆ Minstens 2.000 gerechtelijke onderzoeken werden geseponneerd (kwamen niet voor de rechter), omdat men het bewijs niet rond kreeg. Dan waren er wel meerdere verhoren geweest en waren mogelijke getuigen gehoord.
- ◆ Er zijn dus minstens 7.000 gerechtelijke onderzoeken geweest (rechtszaken + sepot), waarbij uitgebreid in iemands leven werd gespit.

POLITIECONTACTEN: MINSTENS ENKELE TIENDUIZENDEN

- ◆ De politie hield talloze verdachten aan bij homo-ontmoetingsplaatsen vanwege 248bis, of vanwege overtreding van het verbod langer dan vijf minuten in een urinoir te zijn. Zij werden urenlang op het bureau vastgehouden. Minderjarigen moesten door hun ouders worden opgehaald. Soms werd de werkgever ingelicht.
- ◆ De politie kon ook gaan posten en inlichtingen inwinnen naar aanleiding van een klacht. De betrokkene werd dan op het bureau ontboden. Bij vrouwen kwam dit het vaakst voor. Het doel was doorgaans om de relatie te laten stoppen.
- ◆ Er zijn enkele tienduizenden van dit soort kortdurende aanhoudingen en andere hinderlijke optredens van de zedenpolitie geweest. Dat is een ruwe schatting.
- ◆ De invloed van deze altijd aanwezige dreiging was enorm, meer dan cijfers kunnen uitdrukken. Men kon niet iedereen vervolgen of bij iedereen een agent voor de deur zetten, maar men kon wel bij zoveel mogelijk mensen een agent in het hoofd plaatsen.

AANHOUDINGEN BIJ URINOIRS TE ROTTERDAM, 1927-1954
TOTAAL AANTAL GEVALLEN IN DIT TIJDVAK: 3.212

Bron: Pieter Koenders, Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie (1996).

*Men kon niet
iedereen vervolgen of
bij iedereen een agent
voor de deur zetten, maar
men kon wel bij zoveel
mogelijk mensen een agent
in het hoofd plaatsen'*

– historicus Theo van der Meer

1811: AFSCHAFFING STRAFBAARHEID

Een eeuw lang, tussen 1811 en 1911, kende Nederland geen strafbaarheid van homoseksuele contacten. Dat was te danken aan Napoleon die hier het Franse wetboek van strafrecht invoerde. Vóór die tijd, vanaf 1730, waren er juist golven van heftige vervolgingen van 'sodomieten en lollepotten' zoals homoseksuele mannen en vrouwen toen heetten. Er waren minstens 800 processen, voor het overgrote deel tegen mannen. Zo'n 200 sodomieten kregen de doodstraf. Nergens anders in Europa waren de vervolgingen zo heftig.

Toch was de strafvervolging na 1811 niet helemaal verdwenen. Vanwege 'schennis van de openbare eerbaarheid' stonden nog honderden sodomieten terecht, maar nu bleef de straf beperkt tot maximaal een jaar cel. Aan de maatschappelijke afkeuring van sodomie veranderde weinig. Bij de invoering van een nieuw Wetboek van Strafrecht in 1886 wilde de liberale wetgever homoseksualiteit erbuiten houden om zich niet met het privéleven te bemoeien en 'onrust in gezinnen' te voorkomen.

VERDRONKEN IN EEN TON
Deze vier Amsterdamse sodomieten ondergingen in 1730 gruwelijke straffen. Twee werden gewurgd en geblakerd. De andere twee werden met het hoofd omlaag in een ton met water verdronken. 't Was yslyk om te zien,' schreef een ooggetuige. In de achttiende eeuw waren er verschillende golven van vervolgingen met een piek rond 1730. Het woord homoseksuelen was nog niet in gebruik, men sprak van 'sodomieten' naar het Bijbelverhaal over de stad Sodom die door God verwoest zou zijn vanwege seksuele losbandigheid.

Collectie Ab van der Steur

WURGEN: 6 GULDEN
De beul bracht voor het wurgen 6 gulden per persoon in rekening bij het gerecht, voor het blakeren 3 gulden, maar het duurst was het verdrinken in de ton: 12 gulden.
Uit: Theo van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheden* (1984)

MET SIJN MANNELYKHYT IN HET LIJF VAN JAN KEMMER
Sodomieten werden gedetailleerd ondervraagd over hun seksuele technieken, wellicht deels uit nieuwsgierigheid. In deze bekentenis uit 1765 vertelt de Amsterdammer Hendrik Eelders 'dat hij gevangene, nadat hij gevangene met zijn mannelijkhyt eenige tyt in het lijf van Jan Kemmer was geweest, die dat niet kost verdragen, en hij gevangene ook syn saet niet quijtraakte, desselfs mannelijkhyt uyt het lijf van Jan Kemmer deselve in syn hant hat genomen en daarmede geschut tot dat het saet daar uijt [...] was gelopen.'

Uit: Theo van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheden* (1984)

HAND IN HAND LOPEND
Parabel over sodomie, 1730. Op het eerste plaatje vermaken mannen zich met elkaar, rechts lopen er twee hand in hand weg. In de tweede scène zijn ze op straat te zien, waarbij vrouwen en kinderen geschrokken terugdeinzen. Dan worden ze gearresteerd (3) en gevangengezet (4). Op het vijfde plaatje worden sodomieten verbrand en opgehangen, op het laatste beeld worden ze op een schavot voor het Amsterdamse stadhuis gewurgd en in een ton verdronken.
Collectie Ab van der Steur

DE SNOODSTE DREKRIOOLEN
Grimmig gedicht van de Haarlemse schoolmeester Jan van Belle uit 1730, waarin sodomieten de raad krijgen hun hielen te lichten. Nogal onomwonden wordt anale seks besproken: 'Gaande, in de plaats van enen reinen schoot, in erger dan een modderige sloot; stank zwelgende in de snoodste drekrioolen, smert vreetende in de naaste vuilnisholen. Ag! foei! ik braak van 't onnatuurlijk doen.'

Collectie Ab van der Steur

VLEGEND BLAADJE
Openbare terechtstellingen trokken veel publiek. Ter vermaak werden er liedjes gezongen. De tekst was te lezen op 'vliegende blaadjes' die tijdens de executie werden verkocht. Dit exemplaar gaat over de in Haarlem in 1730 terechtgestelde sodomiet Jan Klaasz van Beveren. Vliegende blaadjes zijn slechts zelden bewaard.
Collectie Ab van der Steur

MANNEN NALATENDE HET GEBRUIK DER VROUWEN
Op deze gravure uit 1730 onthullen twee figuren een onderwereld van sodomieten. Rechtsboven de ondergang van de stad Sodom door vuur uit de hemel. Daaronder de zonden als geboeide vrouwen. Linksboven een engel der wrake met de Bijbelse tekst 'mannen nalatende het gebruik der vrouwen'.
Collectie Ab van der Steur

TWEE NEUKENDE HANEN
Een glas uit ca. 1750 dat is gewijd aan 'de sote vriendschap' met daarop twee neukende hanen. Vermoedelijk deelden twee sodomieten dit glas met elkaar. Ondanks de vervolging kende de 18de eeuw een homoseksuele subcultuur met eigen jargon en bijnamen als Malle Bab, Smerig Eendje en Janne Spiegel inde Cont.
Collectie Gert Hekma

NAPOLEON EN ZIJN MODERNE STRAFRECHT
Toen Napoleon Nederland bij zijn keizerrijk had ingelijfd, werd het Franse wetboek van strafrecht in 1811 van kracht: de Code Pénal. Het criterium voor strafbaarheid was niet langer of iets moreel af te keuren was, maar of een handeling schade toebracht aan een andere burger of aan de maatschappij. Homoseksuele contacten werden niet genoemd. Dit bleef zo tot 1911.
Jacques-Louis David, 'Napoleon in zijn werkkamer', 1812

'Gaande, in de plaats van enen reinen schoot, in erger dan een modderige sloot. Ag! foei! ik braak van 't onnatuurlijk doen'
- schoolmeester Jan van Belle

1911: INVOERING ARTIKEL 248BIS

De katholieke minister Regout verraste vriend en vijand met zijn plotselinge voorstel voor artikel 248bis in 1911. Zijn doel was vooral de bescherming van minderjarige jongens tegen meerderjarige homoseksuele mannen. Het artikel gold ook voor vrouwen, maar zou slechts beperkt tegen lesbische contacten worden ingezet. In het parlement was felle oppositie, vooral vanwege het gevaar van chantage. Maar met 50 tegen 34 stemmen kwam 248bis erdoor. De zedelijkheidswetgeving van Regout – breder dan alleen dit artikel – zou nog

decennialang het klimaat bepalen. In de voorafgaande jaren was homoseksualiteit of 'uranisme' steeds openlijker besproken. Jacob Israël de Haan publiceerde homoromans, de arts Arnold Aletrino en de jurist Jacob Anton Schorer pleitten voor gelijke rechten voor uranisten. In Duitsland had de seksuoloog Magnus Hirschfeld in 1897 de eerste homo-organisatie ter wereld opgericht. Zijn invloed drong in Nederland door. Doodzwijgen was geen optie meer, de geest was uit de fles.

TEGENSPELER VAN MINISTER REGOUT

De belangrijkste homoseksuele bestrijder van 248bis was de jurist Jacob Anton Schorer, een jonkheer die tot aan de Tweede Wereldoorlog de voortrekker was van de Nederlandse homobeweging. Zijn inspiratie had hij in Duitsland opgedaan. Van 1903 tot 1909 stortte Schorer zich in het bruisende Berlijnse homoleven en ontleende er homoseksueel zelfbewustzijn aan. Deze foto (met Schorer rechts) is waarschijnlijk genomen tijdens een van de gekostumeerde homofeesten in de Berliner Philharmonie, ca. 1905.

Collectie Jacques van der Steur

TEKST ARTIKEL 248BIS

De meerderjarige, die met een minderjarige van hetzelfde geslacht, wiens minderjarigheid hij kent of redelijkerwijs moet vermoeden, onttucht pleegt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaar.

MEERDERJARIGE WELLUSTELING

Minister Robert Regout (rechts) met collega-minister Heemskerk, 1910. Zijn motief voor 248bis was het beschermen van onervaren jongens, 'omdat juist de meerderjarige wellusteling bij voorkeur zijne slachtoffers zoekt in aankomende jongelingen'. Dat jongens van 16-21 jaar helemaal niet zo onschuldig hoefden te zijn, drong niet tot hem door.

Spaarnestad Photo

PETITIE VOOR ACCEPTATIE VAN URANISTEN

In 1912 startte Schorer een petitie voor een rechtvaardige behandeling van uranisten. De namen van medestanders verschenen in de achtereenvolgende drukken van zijn brochure *Wat iedereen behoort te weten omtrent uranisme* (totale oplage 15.000). Uiteindelijk waren er 131 ondertekenaars, onder wie vele vooraanstaande kunstenaars en wetenschappers, voor het overgrote deel heteroseksueel.

IHLIA

DE EERSTE LOBBYIST VOOR HOMORECHTEN

Met deze brochure *Tweeerlei maat* uit 1911 probeerde jonkheer Jacob Anton Schorer invloed uit te oefenen op het stemgedrag van Tweede Kamerleden bij de behandeling van Regouts wetsvoorstel. Hij lobbyde ook persoonlijk bij parlementariërs. Zijn adellijke titel opende deuren die voor anderen gesloten bleven.

IHLIA

VRIJGEVOCHTEN LESBO IN HET KATHOLIEKE HELMOND

Een van de weinige vrouwen die Schorers petitie ondertekende, was de Helmondse lesbische verpleegster Marie de Boer. Hier te zien tijdens haar werk als wijkverpleegster voor de Helmondse fabriek Vlisco. Haar progressieve werkgever had geen probleem met haar vrijgevochtenheid.

Uit: Judith Schuyf e.a. (red.), Homojaarboek 3 (1985)

URANISTISCH MINNEKOZEN

Dit gedicht over uranisme (homoseksualiteit) komt uit een satirische medische encyclopedie uit 1912, Rideamus. De toon is licht spottend, maar de tekst valt te lezen als een pleidooi voor acceptatie. Wie achter S. Tilet schuilgaat, is niet bekend. De tekening van de Franse cartoonist Maurice Radiguet is uit 1907 en gaat over de Eulenburg-affaire in Duitsland: de jacht op een homoseksueel netwerk met veel legerofficieren rondom keizer Wilhelm II.

HLLA

Tekening van Arnold Aletrino door David Bueno de Mesquita, 1913.

Spaarnestad Photo

SEKSUELE ONTHOUDING DOOR HOMO'S

De arts en schrijver Arnold Aletrino pleitte in 1901 als eerste in ons land voor een rechtvaardige behandeling van 'normale uranisten': niet verwijfd van uiterlijk en niet op jongens vallend. Ook was een voorwaarde dat ze zich onthielden van seks. Maar homoseksuelen hadden een talent voor 'hogere zuivere vriendschap', aldus Aletrino. Zelfs dit bescheiden pleidooi voor acceptatie van seksloze uranisten riep heftige reacties op. Bijgaand college voor Amsterdamse rechtenstudenten zou Aletrino eerst in de aula geven, maar dat verbodde de burgemeester.

HLLA

Een probleem met Marie de Boer had wél pater Ildefonsus. In deze ingezonden brief in De Zuid-Willemsvaart van 26-11-1918 typeert hij haar als een groot gevaar voor de zedelijkheid. De Boers werkgever spande een proces aan wegens smaad en, zowaar, de pater werd veroordeeld.

Uit: Judith Schuyf e.a. (red.), *Homajaarboek 3* (1985)

ONHOUBBARE TOESTANDEN AAN HET STRAND

Deze cartoon uit 1923 steekt de draak met de katholieke vereniging Voor Eer en Deugd. De leden hadden tot taak gekregen overal te speuren naar onzedelijke uitingen. De zedelijkheids-wetgeving van 1911 zou nog decennia-lang het klimaat in ons land bepalen. Behalve over homoseksualiteit waren er ook strenge artikelen over pornografie, abortus en prostitutie.

De Notenkraaker, 1923 nr. 23.

'De meerderjarige wellusteling zoekt zijne slachtoffers bij voorkeur in aankomende jongelingen'
- minister Regout

248BIS EN PERSOONLIJKE RAMPSPOED (2)

Na een veroordeling vanwege 248bis kon het in één klap gedaan zijn met je carrière. Onderwijzers bijvoorbeeld werden veelal ontslagen en mochten hun beroep niet meer uitoefenen. Na de Tweede Wereldoorlog kwam daar nog iets anders bij.

Steeds vaker werden homoseksuele en lesbische verdachten onderzocht door psychiaters en reclasseringsambtenaren. Die ontwaarden al gauw een neurotische stoornis, of op zijn minst een onvoltooid proces van volwassenwording.

1924

DE JONGENSLIEFDE VAN WILLEM DE MÉRODE

De dichter Willem de Mérode (pseudoniem voor Willem Keuning) was sinds 1907 een populaire onderwijzer in het Noord-Groningse dorp Uithuizermeeden. Hij onderhield vriendschappen met verschillende jongens die bij hem in de klas zaten of hadden gezeten. In zijn poëzie bezong hij de jongensliefde.

Op 26 februari 1924 werd hij plotseling vanwege artikel 248bis gearresteerd. De ophef in het dorp was enorm, zijn reputatie lag meteen aan flarden. De politie verhoorde alle jongens die in zeventien jaar bij De Mérode over de vloer waren gekomen, maar er bleek niets voorgevallen. Wel bekende De Mérode seksueel contact met een 16-jarige jongen van buiten Groningen. De Mérode kreeg acht maanden gevangenisstraf en mocht zijn beroep drie jaar lang niet meer uitoefenen. Als een gebroken man kwam De Mérode uit de gevangenis. Hij trok zich terug in het Gelderse Eerbeek om zich geheel aan het dichten te wijden. In 1939 overleed hij op 51-jarige leeftijd aan een hartkwaal. Volgens De Mérode leefde hij celibatair en zou het in zijn leven gebleven zijn bij seks met die ene jongen, waar hij spijt van had. Hij wilde zijn jongensliefde alleen geestelijk beleven.

Zijn liefde voor met name oud-leerling 'Okke' (Ekko Ubbens) zette De Mérode om in tientallen gepassioneerde liefdesgedichten. Okke zelf moest na de veroordeling niets meer van hem weten, al was er tussen hen niets seksueels gebeurd. Pas in 1987, toen Okke zelf al 81 jaar oud was, betuigde deze spijt over zijn harde opstelling en onthulde een monument voor De Mérode in Uithuizermeeden.

Bron: diverse publicaties van Hans Werkman en Hans Hafkamp; Kentering, jrg. 12 (1971) nr. 3.

1928

STUDENTEN OP DE BRES VOOR PROFESSOR VAN HAMEL

Chantage was een onvermijdelijk gevolg van 248bis. In parken en rond urinoirs hingen jongens uit lagere milieus rond die zich aanboden voor betaalde seks, maar soms ook dreigden aangifte te doen vanwege 248bis. Hoogleraar Anton Gerard van Hamel had seksuele contacten met dit soort jongens. Zij probeerden hem geld af te troggelen en bedreigden hem, waarop Van Hamel ten einde raad naar de politie stapte. Dat kwam hem op een strafzaak vanwege 248bis te staan. Het vonnis was mild: een boete of tien dagen cel. In hoger beroep volgde vrijspraak. Maar de ellende was niet voorbij. Van Hamel was door zijn werkgever, de Utrechtse universiteit, vanwege de strafzaak met verlof gestuurd. Hij deed knieval op knieval om zijn baan weer terug te krijgen. Toen de zaak bleef slepen, ontstond grote onrust onder studenten en collegadocenten, er dreigde zelfs een demonstratie. De Senaat van de universiteit besloot vervolgens unaniem dat Van Hamels verlof moest worden opgeheven. Een uniek staaltje van solidariteit in de werkomgeving van een 248bis-slachtoffer – andere voorbeelden zijn niet bekend, terwijl zeker in het onderwijs ontslag en een beroepsverbod standaard volgden op een vonnis.

Bron: artikel Theo van der Meer in: Gert Hekma en Theo van der Meer (red.), 'Bewaar me voor de waanzin van het recht'. Homoseksualiteit en strafrecht in Nederland (2011).

1962

LESBISCH NETWERK IN HET VROUWENVOETBAL

Op 3 september 1962 kwam de stoker Kleiweg aangifte doen bij de Utrechtse politie dat zijn 20-jarige dochter Bregje die nacht was wegge-

bleven. Na thuiskomst had ze verteld dat ze in een pand had overnacht waar twee vrouwen 'als man en vrouw samenleven'. Volgens Kleiweg gedroeg zijn dochter zich vreemd sinds ze lid was van de Utrechtse vrouwenvoetbalvereniging. Hij vreesde dat ze bedorven was geraakt door verschillende voetbalsters 'die met homoseksuele neigingen behept zijn'. Hoewel zijn dochter de week daarop meerderjarig werd, vroeg hij de politie toch op te treden.

Bij een verhoor ontkende Bregje iets te hebben met de twee vrouwen bij wie ze logeerde. Wel erkende ze al zo'n anderhalf jaar lang omgang te hebben met de 31-jarige boekbindster Anna Nieuwendam, die zij op de voetbalclub had leren kennen. In de gang van Anna's huis – nooit in bed – hadden ze meermalen seks gehad. 'De ontucht bestond hieruit dat wij met een vinger heen en weer gaande bewegingen in elkaars vrouwelijkheid maakten, tot we seksueel bevredigd werden'.

Anna werd voor verhoor opgeroepen en ontkende het contact niet. Bovendien vertelde ze vóór Bregje bevriend te zijn geweest met de 19-jarige Irma. Zij hadden regelmatig vrijpartijen in bed gehad. Irma, inmiddels 24 jaar, werd op het bureau ontboden en bleek zeer geïrriteerd dat Anna haar naam had genoemd. Ze woonde samen met een vrouw, maar niemand wist van haar lesbische voorkeur. Ze vond dit gewroet in haar privéleven ergerniswekkend. Volgens haar was ze altijd al met homoseksuele neigingen behept en had de meerderjarige Anna dus niets aan haar bedorven.

Ruim een jaar later kwam de zaak Anna Nieuwendam voor de rechter (voor 248bis werd altijd alleen de meerderjarige vervolgd). Zowel een reclasseringsambtenaar als twee psychiaters hadden Anna onderzocht. Beide rapporten concluderen dat het allemaal de schuld is van Anna's moeder, 'een harde ongevoelige vrouw'. Dat Anna boos was over de gerechtelijke vervolging, was volgens de psychiaters te wijten aan de 'infantiele, protest-achtige kenmerken die haar homoseksueel zijn vertoont'. Die typering baseerden ze op 'het niet bij haar persoonlijkheid behorende voetballen en de imitatie van mannelijke bewegingen en rookgebaren'.

Al met al was volgens de deskundigen sprake van een stoornis in de persoonlijkheidsontwikkeling. De rechter oordeelde daarom relatief mild: drie maanden voorwaardelijk met een proeftijd van drie jaar.

Bron: Judith Schuyf, Een stilzwijgende samenzwering (1994). De zaak is gereconstrueerd uit gerechtelijke bronnen. Alle namen zijn daarom pseudoniemen.

LESBISCHE VOETBALLERIJ

Een wedstrijd tussen een Utrechts en Haarlems vrouwenelftal, 1955. Bij het Utrechtse damesvoetbal zouden in deze periode verschillende vrouwen en meisjes 'met homoseksuele neigingen behept zijn'.

Spaarnestad Photo

XXII

Bewaar mij voor den waanzin van het recht,
De sluwe waanzin van den letterkoest,
Hij is de wilde larter op den akker,
Van buiten glanzend en van binnen docht.

XV

Heer, liefde hebbe Gij van mij weggenomen,
Maar ook 's gelukloof van die schepelnaar vromen.
Zij doringen ver van onsdars zich bezamen.
's Is gerd, laas mij inaar errensas tot si komen.

XXVIII

Ik overleed Uw verum acherloen,
'k Deed onbekommerd wat mijn hart verhoen.
'k Was vrolijk en de slaap kwam alle nachten.
Nu 'k rouw en Gij vergaet, bijlj 'k slajebou.

(uit: De torenhof, 1925)

GEVANGENISPOËZIE

De kwatrijnenbundel De Rozenhof verscheen in 1925 en is door De Mérode geschreven tijdens zijn verblijf in de gevangenis. Hij droeg de bundel op aan de jongen om wie hij veroordeeld was. Aan het bovenste couplet is de titel van deze expositie ontleend.

Kentering, jrg. 12 (1971) nr. 3

In Memoires
Willem de Mérode
1 te Eindhoven 23 Mei 1939

Eenzamen

Is er een nood, die meerder nijpen kan
Dan deze
In liefdes kerhof om een eenzaam man
En een bevroesde?

En wegen niet de martelende pijn
Aan jou/ren toemen.
Maar woenen woench van hart en long van wegen dit.
Ah liefdes thulter garen.

En loopen niet de onbegrepen vloed
Die streng hijk bladen.
Gaan zij met wonder wijd en wijd 'k roed,
Aan 'ren ten goede.

Gaan kniel, gepikt in Sienbar digeraad
Met loerd vresen.
Gaan blonst en wick's gader aversgast
Kan hen garen.

Gaan liden en gert dind in toevengest
Hem loed vresen.
De luf/en vone de danditike kerak
Is wiert 'k stochien.

O liefde! Kof en die onthelbar loed,
Of dind dion wone dindit?
He luf, als stin, en loed, van dionem wone.
Wie dion van wone gert vresen wone.

(1914, Gedichten en Levenswijze van Willem de Mérode, P. Spaarnestad, Groningen, 1945)

IS ER EEN NOOD, DIE MEERDER NIJPEN KAN

Na De Mérodes overlijden in 1939 publiceerde het kersverse homoblad Levensrecht in zijn eerste nummer uit 1940 het gedicht 'Eenzamen', dat vele homoseksuelen uit het hart gegrepen was.

Levensrecht, jrg. 1 (1940) nr. 1 / IHLIA

Anton Gerard van Hamel (1886-1945), hoogleraar Germaanse en Keltische talen.

Spaarnestad Photo

KENTERING³

"BEWAAR MIJ VOOR DEN WAANZIN VAN HET RECHT"

een documentaire over De Mérode en het Vrolijk Klimaat

HOMOSEKSUEEL NETWERK

Willem de Mérode (links) met Jo Pater, een onderwijzer die hij had leren kennen via homoseksuele netwerken en in wiens Utrechtse huis hij geregeld logeerde. Via deze netwerken kwam hij met de politie in aanraking in 1924.

Kentering, jrg. 12 (1971) nr. 3

*'Is er een nood,
die meerder nijpen kan
dan deze:
in liefdes lusthof
zijn een eenzaam man
en een bevroesde?'*

- Willem de Mérode

ARRESTATIES EN LOKALE 'ZEDENSCHANDALEN'

De arrestaties vanwege 248bis verliepen in golven, zeker voor de Tweede Wereldoorlog. Zodra de politie een homoseksueel had aangehouden, werd met veel inzet geprobeerd al diens contacten te achterhalen. Zo ontstonden de 'zedenschandalen' in een dorp of stad, waar de dagbladen met regelmaat over berichtten. De grote Haagse zedenschandalen van 1920 en 1936 kregen nog eens extra aandacht.

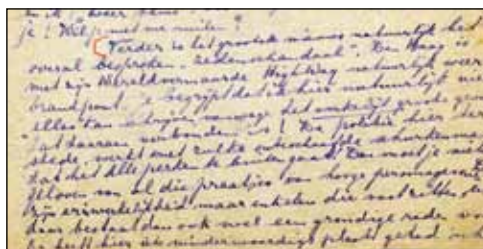
Vooral in de jaren twintig en dertig werd op deze manier over arrestaties van homoseksuelen bericht, maar ook na de oorlog gebeurde het nog wel. De reputatie van de gearresteerden in de plaatselijke gemeenschap liep onherstelbare schade op, zelfs als ze snel weer vrijgelaten werden. Vaak verloren mensen hun baan. De heksenjachtachtige sfeer beïnvloedde de levens van nog veel meer homoseksuelen dan alleen van degenen die rechtstreeks door een arrestatie getroffen werden.

EERSTE HAAGSE ZEDENSCHANDAAL VAN 1920

In maart 1920 begonnen de arrestaties in het kader van het omvangrijke eerste Haagse zedenschandaal. Uiteindelijk werden 34 homoseksuelen veroordeeld tot gevangenisstraffen. De arrestaties vulden maandenlang de kolommen van de kranten. In deze brochure uit 1920 blikt een oud-politie-inspecteur terug op de gebeurtenissen in 'duister Den Haag'. Meer dan Amsterdam had Den Haag al voor de Tweede Wereldoorlog een uitgebreide homo-infrastructuur. Maar de sensatieverhalen in de kranten, bijvoorbeeld over betrokkenheid van hoger geplaatsten, bleken grotendeels uit de lucht gegrepen.

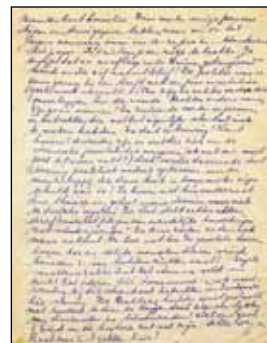
III/IIA

'ALLES VRIJ EN RECHTERS IN 'T GEKKENHUIS'

Brief uit 1920 over het eerste Haagse zedenschandaal van een 19-jarige homoseksuele jongen. Hij heeft gehoord dat in het Bezuidenhoutkwartier 'eenige perverse typen een "diner" gegeven hebben waar een 50-tal jongens aanwezig waren van 16-20 jaar in... adamskostuum! De brievenaar vindt arrestaties vanwege prostitutie-contacten met minderjarigen terecht, maar is boos over het feit dat de gearresteerden namen van anderen hebben genoemd, onder wie 'solide mensen die een vriend beneden 21 jaar hadden'. Het hek is van de dam als elke homoseksueel een verdachte wordt, want dan krijg je een lijst met duizenden namen. Het slot van het liedje zal wel zijn, voorspelt de brievenaar: 'Alles vrij en rechters in 't gekkenhuis!'

Collectie Jan Carel Warffemius

ONTSLAGEN AMBTENAAR RIES LATER GEREHABILITEERD

De homoseksuele Leo Ries (1893-1962) was een hoge ambtenaar op het Ministerie van Financiën. In 1936 werd zijn naam genoemd tijdens het tweede Haagse zedenschandaal, waarna hij in het huis van bewaring belandde. Conform het ambtenarenreglement werd hij meteen geschorst als thesauriër-generaal. Het ANP bracht het bericht naar buiten dat hij had bekend, maar moest dit rectificeren. Ries kreeg zijn baan niet terug, hoewel het gerechtelijk onderzoek tegen hem al na enkele dagen werd afgeblazen. Hij emigreerde naar de Verenigde Staten en werd later gerehabiliteerd. Op deze foto is Ries (links) met een vriend op vakantie in Bad Neuheim, 1922.

Uit: Pieter Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie* (1996)

ZELFMOORD OP POLITIEBUREAU

In Bergen op Zoom pleegde een man in 1930 op het politiebureau zelfmoord, toen hij vanwege 248bis op het bureau moest komen. Hij bleek een revolver bij zich te hebben in een klein revolverzakje achter de knieholte. Kennelijk was hij op alles voorbereid. Er zijn nog twee andere gevallen bekend van zelfmoord na een arrestatie vanwege 248bis. De politiearchieven zijn maar gedeeltelijk hierop onderzocht en bovendien belandden alleen gevallen in de dossiers waar de politie direct zicht op had. Dat meer homomanen in de privé sfeer zelfmoord hebben gepleegd uit wanhoop over een strafvervolgning vanwege 248bis, lijkt niet uitgesloten.

Het Vaderland, 8-6-1930 / Krantencollectie KB

POLITIECOMMISSARIS KIJKT GRETTIG MEE IN PLANTSOEN

Schandaaltje van een heel andere aard in Den Bosch in 1926. De politiecommissaris had de opvallende gewoonte altijd mee te gaan met twee zedenrechercheurs die in plantsoenen surveilleerden. Nog opvallender was dat hij hen ervan weerhield uit de bosjes tevoorschijn te springen als zich voor hun neus overtredingen van 248bis voordeden. De klokkenluidende agent trok uiteindelijk zijn verhaal in, omdat persoonlijke repercussies dreigden.

Voorwaarts, 19-3-1926 / Krantencollectie KB

TWEDE HAAGSE ZEDENSCHANDAAL VAN 1936

Een vanwege diefstal gearresteerde 17-jarige jongen bracht het tweede Haagse zedenschandaal in 1936 aan het rollen. Dit keer raakten verschillende personen met hoge maatschappelijke posities in de zaak betrokken, onder wie enkele rijksambtenaren. Opnieuw ontstond een enorme publiciteitsgolf. Uiteindelijk werden slechts vier mannen veroordeeld, maar veel meer mannen onderzonden er blijvende reputatieschade van. Deze brochure is uit 1936.

IHLIA

Voor de rechtbank te Maastricht heeft gisteren terecht gestaan W. V., godetineerd, ter zake van overtreding van art. 247 W. v. Str., met meisjes van 10 en 11 jaar, gepleegd te Nieuwenhagen. Eisch: 2½ jaar gevangenisstraf. Verder G. H. J., oud 29 jaar, te Heerlen, godetineerd, wogens overtreding van art. 247 en 248bis W. v. Str., met jongens van 16 en 18 jaar. Eisch: 4 jaar gevangenisstraf. Tegen J. M. N., 29 jaar, en C. J. H., 25 jaar, beiden godetineerd, ter zake, dat zij te Heerlen samen en in vereniging diefstal van lood gepleegd hebben van de H. Franciskuskerk en van woningen in de nabijheid daarvan, is 2 jaar gevangenisstraf geëischt.

METEN MET TWEE MATEN

Voor de rechtbank in Maastricht dienden in 1925 op dezelfde dag strafzaken vanwege artikel 247 en 248. Strafwetsartikel 247 betrof sekscontacten met minderjarigen beneden de 16 jaar. Opvallend is het verschil in strafmaat, dat de officier van justitie in zijn eisen hanteert. Een man die met meisjes van 10 en 11 jaar ontucht had gepleegd, hoorde 2,5 jaar gevangenisstraf tegen zich eisen. Tegen een 29-jarige man die seks had gehad met jongens van 15 en 17 jaar, eiste de officier vier jaar cel. Afkeer van homoseksualiteit en de angst dat jongeren door sekscontacten homoseksueel zouden worden, speelden een grote rol tijdens strafprocessen. De precieze gevolgen voor de betreffende minderjarigen wogen minder zwaar.

NRC, 17-6-1925 / Krantencollectie KB.

Zedenschandaal in Drente

Een Hol van Ontucht Ontdekt

In het Drentsche dorp Uffelte is een groot zedenschandaal ontdekt. De 27-jarige dorpsbarbier W. heeft een groot deel van de mannelijke dorpsjeugd, wel 40 tot 50 jongens, tot onzedelijke handelingen weten te verleiden, gedurende meer dan een jaar. Het zedenbederf ging zoover, dat vele jongens hun kameradjes meenamen naar den barbier. In diens huis kwamen zij geregeld, vooral 's avonds, bijeen, aldus meldt het blad „12 Uur“.

Deels door beloften, deels door bedreigingen had de man ongeveer 50 jongens in deze handelingen betrokken. Sommigen hielden uit angst hun mond, anderen uit hebrucht en weer anderen waren zoo bedorven, dat zij er prat op gingen en geen beloning meer wenschten.

HET NIJMEEGSCHE ZEDENSCHANDAAL

Voor de rechtbank te Arnhem hebben terecht gestaan 15 verdachten, die betrokken zouden zijn bij een ernstig zedenschandaal, dat eenigen tijd geleden door de Nijmeegsche politie aan het licht is gebracht. Dertien verdachten woonden te Nijmegen, één te Zutphen, en één te Lent. Hun leeftijden varieerden van 20 tot 62 jaar. Vier verdachten bevonden zich in hechtenis.

Bij deze zaak waren personen uit allerlei kringen betrokken, o.a. een werktuigkundige, een monteur, een koopman, een onderwijzer, een kelder, een metaalbewerker, een banketbakker, een loopjongen en een kleermaker.

De zaak werd met gesloten deuren behandeld. Aan verdachten waren ten laste gelegd, de misdrijven, bedoeld bij de artikelen 229, 248bis en 250 Wetboek van Strafrecht.

Het O.M. eischte tegen een van de verdachten een gevangenisstraf van een jaar, tegen de overige verdachten gevangenisstraffen van één jaar, waarvan zes maanden voorwaardelijk, negen maanden, waarvan zes maanden voorwaardelijk, en zes maanden, waarvan vier maanden voorwaardelijk. Tien aanzien van een der verdachten werd vrij spraak gerequireerd.

VERVALSTE GEBOORTEDATUM

In 1958 stond in Amsterdam een 18-jarige jongen terecht vanwege vervalsing van zijn geboortedatum op een uittreksel uit het bevolkingsregister. Door er vier jaar bij te smokkelen had hij al vanaf zijn zeventiende toegang tot twee homoseksuele clubs. De officier van justitie vermoedde prostitutie. Deze jongelui zijn een plaag, maar er valt moeilijk iets tegen hen te ondernemen.

Collectie Jan Carel Warffemius

Hol van ontucht ontdekt' Opgewonden persberichten over 'zedenschandalen' in Drenthe (1937), Nijmegen (1937). Deze verzameling is moeiteloos met een grote hoeveelheid andere knipsels aan te vullen. Zeker voor de Tweede Wereldoorlog berichtten kranten met graagte over zedenzaken en opgerolde netwerken. Arrestaties vonden in zulke zaken in een ketting plaats, waarbij de zedenpolitie via verhoren van aangehouden personen weer aan namen van andere verdachten kwam. Alleen al de publiciteit had grote gevolgen voor de betrokkenen, die vaak tamelijk herkenbaar getypeerd werden – terwijl er dan nog helemaal geen veroordeling lag.

Nieuws van den Dag, 30-12-1937; Het Vaderland, 21-4-1937; Krantencollectie KB

INDISCH ZEDENSCHANDAAL

In 1939 brak een enorm 'zedenschandaal' uit in Nederlands-Indië. Door de vondst van brieven bij een aangehouden man kwam een ketting van arrestaties op gang. Ongeveer tweehonderd Nederlanders en andere Europeanen werden veroordeeld tot gevangenisstraffen, op basis van artikel 292 van het Indische Wetboek van Strafrecht (identiek aan 248bis). In de kolonie kwamen prostitutie-achtige sekscontacten met Indonesische jongens tamelijk veel voor. De indruk bestaat dat Nederlandse homoseksuelen soms om die reden kozen voor een loopbaan overzee. In deze brochure uit 1939 protesteert B.Tj. de Jongh (pseudoniem van J.H. François) tegen deze heksenjacht. Hij deed dat op verzoek van Jacob Schorer, de leidsman van de vooroorlogse homobeweging.

IHLIA

Den Haag is met zijn Wereldvermaarde Highway natuurlijk weer het brandpunt. 't Eind van de historie zal wel zijn: alles vrij en rechtters in 't gekkenhuis!

-19-jarige homoseksuele jongen

GECHANTEER EN GESPIONEER ROND URINOIRS

Artikel 248bis maakte dat homoseksuele mannen die contacten zochten op openbare ontmoetingsplaatsen, in hoge mate chantabel waren. Minister Regout ging bij de invoering in 1911 uit van de onschuld van 16- tot 21-jarige jongens, die verleid konden worden door homoseksuele 'wellustelingen'. Maar al spoedig ging het

verleiden juist tot het repertoire behoren van jongens uit lagere sociale milieus. Die wilden zo een zakcentje bijverdienen. En als die jongens al niet in de buurt waren, was er wel de zedenpolitie die op de meest onzinnige manieren de urinoirs in de gaten hield.

DUBBELE KRUL

Soldaten wachten op hun beurt bij een authentieke Amsterdamse 'krul', 1957.

Foto Han van Delden / Collectie Jan Carel Warffemius

VREEMDE UITNODIGING.
In een urinoir aan den Zwanen Weg heeft iemand een brief gevonden, waarin jongens van 16-19 jaar, die lust hadden zich aan te sluiten bij een internationale dievenbende, uitgenodigd werden op een bepaalden dag bij elkaar te komen in de Scheveningsche Bosjes. De brief is bij de politie gederceerd.

INTERNATIONALE DIEVENBENDE

De deftige krant Het Vaderland van 4 mei 1925 verbaast zich in dit bericht over een briefje dat in een Haags urinoir werd gevonden met een oproep aan jongetjes om naar de Scheveningsche Bosjes te komen, zogenaamd voor aansluiting bij een internationale dievenbende.

Krantencollectie KB

SCHEVENINGSCHES BOSJES

Ingekleurde ansichtkaart van de Scheveningsche Bosjes, een bekende homo-ontmoetingsplaats.

IIIJA, collectie Jaap van Leeuwen

H.J. Schouten (1865-1936), ca. 1905. Onder het pseudoniem mr. G. Helpman publiceerde deze oud-domeinee al vanaf 1910 over homoseksualiteit.

Collectie Jan Carel Warffemius

HET URINOIR-RAPALJE

In deze brochure uit 1910 beschrijft mr. G. Helpman (pseudoniem voor H.J. Schouten) hoe homoseksuelen, deze 'stiefkinderen der natuur', meer dan heteroseksuelen het slachtoffer worden van het 'urinoir-rapalje, want deze inrichtingen zijn 't voornaamste vischwater voor chanteurs'. Net als Jacob Anton Schorer richtte Helpman zich in 1911 met brochures tot de Tweede Kamerleden om hen op te roepen tegen Regouts voorstel voor artikel 248bis te stemmen. Daarna raakte hij in de problemen. Er was al eerder aangifte tegen hem gedaan door de moeder van een 16-jarige jongen met wie hij seks had gehad. Daar kwam nog een andere beschuldiging bij. Een rechtszaak is er nooit gekomen, maar Helpman heeft na 1914 geen brochures over homoseksualiteit meer durven publiceren. Er gingen geruchten dat minister Regout persoonlijk opdracht zou hebben gegeven deze tegenstander een lesje te leren.

IIIJA

URINOIRVERBOD

Sinds 1948 kende de stad Groningen, net als veel andere steden, een verbod om langer dan vijf minuten in een urinoir te blijven. Dit was bedoeld om het contact zoeken door homoseksuelen tegen te gaan. Verdekt opgesteld kon de politie dan met het horloge in de aanslag staan wachten tot iemand aangehouden kon worden. Deze foto is gemaakt in 1989, toen de tekst met het verbod nog altijd te zien was.

Foto Jan Carel Warffemius

CHANTAGE

Jongens gingen regelmatig op de uitkijk staan, of klommen zelfs bovenop een urinoir om getuige te zijn van seksuele handelingen en zo chantage te kunnen plegen. In 1913 brachten verschillende kranten het verhaal van een koopman uit het dorp Nieuwe Tonge, die in Rotterdam op zakenbezoek was en 'zijn kleeding niet in orde had toen hij een urinoir verliet'. Enkele jongens kwamen op hem af en dreigden aangifte te doen. Ze maakten hem zo bang dat de man bij zijn zakenrelaties zeshonderd gulden ging lenen – voor die tijd een enorm bedrag. Toen ze later op de dag weer geld eisten, stapte de man naar de politie. Het verhaal geeft aan hoe gemakkelijk mensen te chanteren waren in een tijd van benauwende zedelijke normen. Naar alle waarschijnlijkheid was deze man heteroseksueel. Homoseksuelen durfden geen aangifte te doen en waren daardoor nog veel vatbaarder voor chantagepraktijken.

Spaarnestad Photo

AFPERSER STEVIC AANGEPAKT DOOR RECHTER

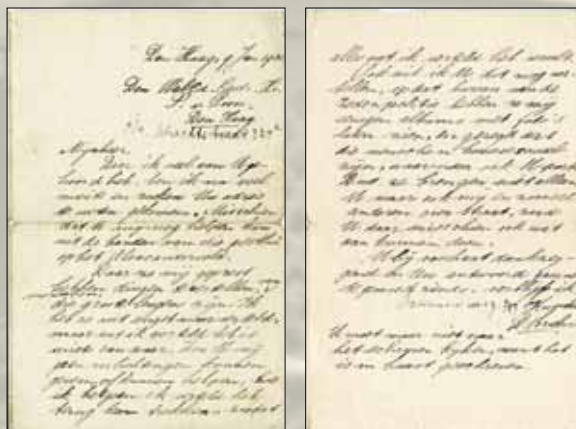
In juli 1958 veroordeelde de Rotterdamse politierechter drie mannen van 30, 22 en 18 jaar tot de maximale straf vanwege afpersing (zes maanden cel, waarvan drie voorwaardelijk). De drie lokten een homoseksuele man uit een café mee naar een park waarbij de 18-jarige, een matroos, als lokaas diende. Daar bedreigden ze hem, waarop hij zijn portemonnee afstond. De rechter sprak de verdachten streng toe volgens het Algemeen Dagblad van 19-7-1958: 'Het lag niet op jullie weg een jongeman aan te vallen, die volgens jullie aan een seksuele afwijking lijdt die op zichzelf niet eens strafbaar is en waaraan hij zelf niets kan doen. Het is in hoge mate schandelijk.' Ook de officier van justitie sprak van een 'buitengewoon laaghartig delict', dat helaas meer en meer voorkwam. In de jaren vijftig konden homoseksuelen op meer begrip en juridische steun rekenen, als ze slachtoffer werden van afpersing. Het bracht de afschaffing van artikel 243bis dichterbij.

ZES IN PLAATS VAN VIJF MINUTEN

Dagvaarding uit Amsterdam, waarin de betrokkene wordt opgeroepen op 3 juni 1958 voor de rechter te verschijnen omdat hij zes minuten lang (in plaats van maximaal vijf) in een urinoir aan het Weesperplein heeft gestaan. Op deze overtreding van de plaatselijke Politieverordening stond een geldboete.

IHLIA, collectie Jaap van Leeuwen

FOTOALBUMS MET HOMOSEKSUELEN

In deze brief uit 1931 vertelt een jongen dat hij in Den Haag op het politiebureau albums met foto's van homoseksuelen heeft moeten bekijken. Onder druk heeft hij belastende verklaringen afgelegd over een aantal van deze mannen. Hij deed dat uit angst, maar heeft er nu spijt van want het waren 'grote leugens'. Fotoalbums zijn door de zedenpolitie aangelegd door vermoedelijke homoseksuelen na een aanhouding te fotograferen, of door hen op het bureau te ontbieden voor het maken van een foto. Er zijn meer verhalen bekend van jongens die op het bureau mannen moesten aanwijzen in de albums. Ook na de Tweede Wereldoorlog gingen deze praktijken door.

Collectie Jan Carel Warffemius

DE BOLHOEDEN

Vanaf de jaren dertig tot de jaren vijftig werkten bij het Utrechtse politiekorps twee zedenrechercheurs die 'de Bolhoeden' werden genoemd. Ze jaagden echt op homo's, volgens een oud-collega. Met toestemming van de eigenaar van een mosterdfabriek hielden ze vanachter een raam van de fabriek en staande op een kistje een nabijgelegen urinoir in de gaten. Ze hadden ook zo'n soort uitzichtspek geregeld vanuit een zijkamer van de Jaarbeurshallen. In de voegen van de muur hadden ze 'op gulphoogte' twee gaten gemaakt, zodat ze ongemerkt het gebeuren in het vlakbij gelegen urinoir konden gadeslaan.

Bron: Pieter Koenders, Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie (1996).

'Urinoirs zijn 't voornaamste vischwater voor chanteurs, het urinoir-rapalje'

– mr. G. Helpman

‘WAT EEN GEZOND VOLK SCHAADT’

Wat had de Duitse bezetting van Nederland voor gevolgen voor de positie van homoseksuelen? De bezetter introduceerde een nieuwe verordening, 81/1940, die alle homoseksuele contacten onder mannen strafbaar stelde. Ook kwam er voor het eerst een expliciet verbod op homoprostitutie. In de praktijk veranderde er echter weinig. Er lijkt zelfs sprake te zijn geweest van een levendige homosubcultuur in de oorlogsjaren. De Duitsers lieten de strafvervolgving over aan de Nederlandse autoriteiten. Het aantal rechtszaken vanwege artikel

248bis daalde, vermoedelijk omdat de prioriteiten elders lagen. Daarnaast zijn minimaal 138 mannen veroordeeld vanwege verordening 81/1940. Seksuele contacten tussen Nederlandse homoseksuelen en Duitse soldaten kwamen geregeld voor. Daar traden de Duitsers wel streng tegen op. Ook zijn ten minste acht joodse homoseksuelen die waren opgepakt vanwege homoseksuele handelingen, doorgestuurd naar een Duits concentratiekamp waar ze zijn omgekomen.

HET GEVAAR VAN BLONDE SAAR

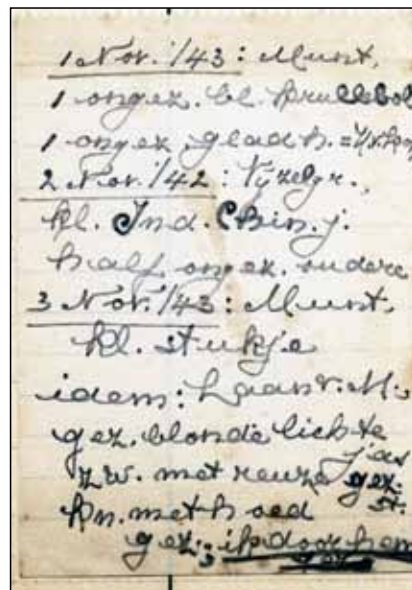
In het weekblad van de Germaansche SS in Nederland (oplage 40.000) verscheen in december 1943 een hetzerig artikel over café Populair in de Lange Nieuwe in Amsterdam. De eigenaresse was de lesbienne Saar Heshof, beter bekend als Blonde Saar. Het artikel was vermoedelijk geschreven door een Amsterdamse zedenrechercheur, die beroepshalve goed studie had gemaakt van ‘de mietjes met hun beringde vingers en poederdonsjes’ en de ‘potten met heur strakke tailor-mades [mantelpakjes] en heur overhemdblouses met zelfbinders’ [stropdassen]. Het blad riep ertoe op deze hollen van ontucht ‘uit te zwavelen’ en de homoseksuelen ‘als onkruid uit te roten’. Veel gevolgen had dit artikel niet, het café bleef open.

Storm-SS, 10-12-1943 / IHLIA

LANDELIJKE REGISTRATIE VAN HOMOSEKSUELEN

Circulaire van het Departement van Justitie aan de plaatselijke politiekorpsen om al hun gegevens over homoseksuelen door te geven voor een landelijke databank, 6 februari 1941. Vóór de oorlog waren in diverse steden kaartenbakken opgezet met de persoonsgegevens en zo mogelijk een foto van vermoedelijke homoseksuelen. In totaal ging het om vele duizenden geregistreerden. Sommige politiekorpsen stuurden gegevens op, maar een landelijke carthotheek kwam niet echt van de grond.

Collectie Jan Carel Warffemius

Collectie Jan Carel Warffemius

Boekhouding van avontuurtjes bij urinoirs
Een velletje van de ‘avonturenboekhouding’ van Jaap van Leeuwen (1892-1977), mede-oprichter van het homoblad Levensrecht in 1940 en tijdens de bezetting actief voor het illegale Parool. Hij hield in de periode 1935-1947 minutieus bij welke sekscontacten hij had. Ook in de oorlog ging dit door. Hieronder een transcriptie met alle afkortingen voluit.

1 November 1943, ondergrondse waterplaats onder de Munt, Amsterdam:
een ongez. [niet gezogen] blonde krullebol
een niet gezogen gladharige jongen; is H. van Loon

2 November 1942 [1943], urinoir op de Vijzelgracht, Amsterdam:
kleine Indisch-Chinese jongen
half niet gezogen oudere man

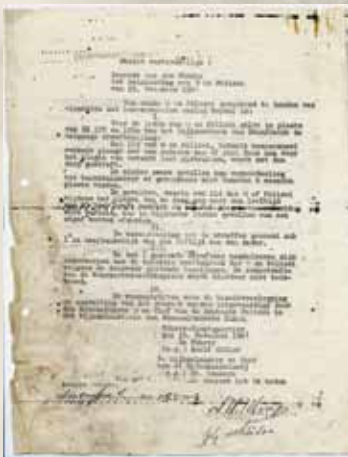
3 November 1943, ondergrondse waterplaats onder de Munt, Amsterdam:
klein stukje
Zelfde dag, urinoir op de Laan van Meerdervoort, Den Haag:
gezogen een blonde jongen met een lichte jas
zwartharige jongen met een reuze gezogen stuk
knul met hoed gezogen
ik door hem gezogen

VERBOD OP ALLE HOMOSEKSEUELE CONTACTEN

Op 31 juli 1940, nauwelijks twee maanden na de Duitse inval in Nederland, vaardigde rijkscommissaris Seyss-Inquart Verordening 81/1940 uit. Elk homoseksueel contact tussen mannen was nu strafbaar. Voor het eerst vielen hoerjongens onder de verbodsbepaling, hun straf kon oplopen tot tien jaar cel dan wel opsluiting in een rijkswerkinrichting. Vrouwen werden in de verordening niet genoemd.

Collectie Jan Carel Warffemius

'REINHOUDEN' VAN SS EN POLITIE VAN HOMOSEKSUALITEIT

Decreet van Adolf Hitler over de 'reinhoeding' van SS en Grüne Polizei in Nederland van 'elementen met homoseksueelen aanleg', 15 november 1941. Op homoseksuele handelingen door een lid van SS of Grüne Polizei stond de doodstraf. Dit exemplaar is op 18 maart 1942 ondertekend door Anton Klinge, die verklaart van de inhoud te hebben kennisgenomen. Klinge was een Nederlander die dienst nam bij het Wachbataillon Nordwest van de SS in Kamp Amersfoort. Deze eenheid hield zich bezig met de buitenbewaking van de Nederlandse concentratiekampen. Het ondertekenen van zo'n verklaring was standaard bij indiensttreding bij de SS.

Collectie Jan Carel Warffemius

BAL MASQUÉ IN OORLOGSTIJD

Op 6 november 1943 deed de Haagse zedenpolitie een inval in een pand aan de Haagse Obrechtstraat 207. Daar was een gemaskerd bal gaande van homoseksuelen en lesbiennes, ter viering van de 21ste verjaardag van een jongen die de bijnaam Anna May Wong had. De 29 mannen en 19 vrouwen die mee moesten naar het bureau, werden diezelfde nacht weer vrijgelaten. In bijgaand knipsel vindt het blad Storm-SS zich enorm op over deze 'orgiën'. Het verstoorde bal masqué laat zien hoe de zedenpolitie ook tijdens de oorlog optrad als ze de aanwezigheid van minderjarigen vermoedde. Maar het wijst ook op een levendige homosubcultuur in oorlogstijd. In Amsterdam gingen zelfs vier nieuwe homokroegen open.

Storm-SS, 3-12-1943 / Collectie Jan Carel Warffemius

SEKS MET DUITSE SOLDATEN

Frits Hantelmann (1919-2003) met Wehrmacht-soldaat Heinz met wie hij een affaire had, 1941. Sinds eind jaren dertig werkte Hantelmann als hoerjongen in Den Haag. Ook aan Duitse soldaten verdiende hij goed tijdens de Tweede Wereldoorlog. In oktober 1944 werd hij opgepakt en naar Kamp Amersfoort gestuurd. Hij overleefde dit kampverblijf. De Duitsers hadden in 1940 homoseksuele prostitutie strafbaar gesteld.

Collectie Jan Carel Warffemius

'Ook potjes komen er in groot getal, zou een weldaad zijn als sommigen uit de samenleving werden weggehaald ter verbetering'
- anonieme brief uit 1943

VERKLIKKERSBRIEF 1943

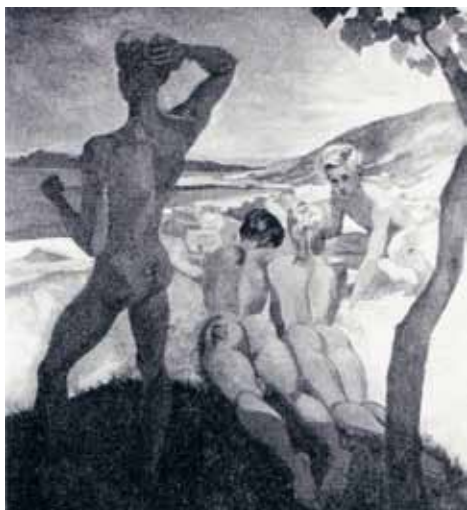
Uit het archief van de Haagse zedenpolitie blijkt dat er een tip was binnengekomen over het bal masqué. 'Opmerkelijk maak ik U dat er morgen 5 Oct. [datum klopt niet] na 12 uur in perceel Obrechtstraat 207 een fuif wordt gegeven waarvoor verlof is gevraagd en verkregen! (door Ind. dame). De gastheer is een boef, die de gasten vermoedelijk besteede en laat bestelen door handlangers (homoseksueel is), anderen in verleiding brengt en onderwijl besteedt! Ook potjes komen er in groot getal, zou een weldaad zijn als sommigen uit de samenleving werden weggehaald ter verbetering, anderen lopen onschuldig in de val. Ik vestig U aandacht dat men zich verkleedt de man als vrouw en de vrouw als man. Na 12 uur gaan de maskers af en verder begrijpt U het wel, na 1/2 uur kan men ze op heeterdaad betrappen.'

Uit: Pieter Koenders, Tussen christelijk revival en seksuele revolutie (1996)

DE PEDAGOGISCHE EROS

In de decennia waarin artikel 248bis van kracht was, kwamen relaties en sekscontacten tussen volwassen homoseksuelen en jongens vaak voor. Ook bij lesbische vrouwen waren grote leeftijdsverschillen niet ongewoon. Sowieso waren relaties ten tijde van de invoering van 248bis niet gebaseerd op gelijkheid tussen partners, ook heterorelaties niet. Dat denken kwam pas later. Bij mannelijke homoseksuelen was ook verschil in sociale klasse een erotiserende factor. Homomannen uit hogere milieus hadden vaak seksueel contact met vissersjongens, matrozen of gekleurde jongens in de toenmalige koloniën. De grens met prostitutie was daarbij vaag. De liefde voor jongens werd ook wel onder de noemer 'pedagogische eros' gebracht: dan zorgde de volwassen

homoseksueel als een vader voor de aanbeden jongen. Idealiter ging dat niet met seksueel contact gepaard. Zulke erotiek gold als het romantische summum. De naoorlogse bladen van de homobeweging stonden tot eind jaren vijftig vol met jongensportretten en smachtende gedichten over jongens. Seksuele contacten met minderjarigen beneden de 16 waren verboden volgens het strafwetsartikel 247. Het COC pleitte nooit voor intrekking van dit artikel 247, dat zowel voor homoseksuele als voor heteroseksuele contacten gold. Begin jaren zestig besloot het COC een duidelijker grens te trekken tussen homo- en pedoseksualiteit. Pleidooien voor de jongensliefde verdwenen uit het ledenblad.

JONGENSLIEFDE

Tot begin jaren zestig bevatte het ledenblad van homo-organisatie COC veel afbeeldingen van jongens, soms in erotische poses. Ook werden vaak gedichten over de jongensliefde afgedrukt. Het ging dan om een platonische liefde voor ontluikende adolescenten, te onderscheiden van actieve pedoseksualiteit waar het COC beslist geen voorstander van was.

Schilderij Mario de Graaf / Vriendschap, april 1958 / IHLIA

ZEEMANSEROTIEK

Matrozen wekten in de homoseksuele verbeeldingswereld altijd een associatie met erotiek. Dat zal met het uniform te maken hebben, in combinatie met de zeer jonge leeftijd (16-17 jaar) die matrozen toen hadden. Bekend was ook dat er op schepen van alles gebeurde op homoseksueel gebied, hoewel de marine krachtig optrad bij ontdekking.

Maandbericht COC, mei 1948 / IHLIA

„Aan een jongen visscher”

Rozen zijn niet zoo schoon als uwe wangen,
Tulpen niet als uw bloote voeten teer,
En in geen oogen las ik immer meer
Naar vriendschap zulk een mateloos verlangen.

Achter ons was de eeuwigheid van de zee,
Boven ons bleekte grijs de eeuwige lucht,
Aan 't eenzaam strand dwaalden alleen wij twee,
Er was geen ander dan het zeegerucht.

Laatste dag samen, ik ging naar mijn stad.
Gij vaart en vischt tevreden, ik dwaal rond
En vind in stad noch stiller landstreek wijk.

Ik ben zóó moede, ik heb veel liefgehad.
Vergeef mij veel, vraag niet wat ik weerstond
En bid dat ik nooit voor uw schoon bezwijk.

(Uit „Liederen” van Jacob Israël de Haan.
Uitg. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam, 1917)

VISSERSJONGENS

Als een van de eersten schreef Jacob Israël de Haan openlijk over het thema homoseksualiteit, zoals in zijn roman *Pijpelijntjes* uit 1904. De zinsnede 'Naar vriendschap zulk een mateloos verlangen' uit bijgaand gedicht staat op het Homomonument in Amsterdam. Vissersjongens waren bij meer homoseksuelen in trek. In odes aan hen ging het om de combinatie van eenvoud en hard werken, waardoor deze jongens – hoewel jong en onschuldig – een zeer mannelijk voorkomen hadden.

Levensrecht, 1946 nr. 4 / IHLIA

'TULES' UIT DE ARBEIDERSKLASSE

Tot in de jaren zestig speelden veel homoseksuele contacten zich af tussen homomannen en 'tules', heterojongens uit de arbeidersklasse die voor geld of andere gunsten wel seks wilden hebben. Het contact bleef dan overigens beperkt tot aftrekken en pijpen, verder gingen deze jongens niet.

Collectie Gert Hekma

*Florentijns jongensportret
Olijf-ovaal, met van de olijf ook mee de
steenharde koelte, zijn gelaat; zijn ogen,
de twee juwelen, in hun dunne bogen
ver uit elkander glanzend losgesneden.*

*Zijn haar, aanhoudend als door wind bewogen,
vertrouwt zijn oor iets toe, iets waar beneden
zijn mond, zijn meisjesmond, om lacht; geen tweede
daar heeft ooit druiven als zijn kin betogen.*

*Voor ú buigt de rivier zich door de stad;
voor ú, in wijn en brood, stremt de natuur
haar zware stroom; en 't is alleen opdat*

*gij zorgeloos zingt, een hand in uw ceintuur,
dat de ezel zwoegt langs 't ongebaande pad
en de oude vrouw hurkt bij het houtschooluur.*

Martinus Nijhoff, uit de bundel *Nieuwe gedichten* (1946)

HERDERSJONGENS

De redacteurs van het COC-blad struinden de wereldliteratuur af, op zoek naar homo-erotisch of pedofiel getinte gedichten. Het adoreren van Italiaanse volksjongens is ook te vinden bij iemand als Louis Couperus. Een variant daarop zijn de Algerijnse herdersjongens in de romans (en in het leven) van de Franse schrijver André Gide.

Maandbericht COC, oktober 1948 / IHLIA

Slapende knaap

*Gij zijt geen wijsgeer en gij zijt geen dichter.
Gij zijt een kleine Jemenieten-knaap.
Maar wiens voeten gaan over de aarde lichter?
Wie geeft God een geruster slaap?*

Jacob Israël de Haan, uit de bundel *Kvatrijnen* (1924)

ARABISCHE JONGENS

Sinds 1919 woonde Jacob Israël de Haan in Palestina, waar hij een voorliefde voor Arabische jongens aan de dag legde. In 1924 werd hij door extremistische zionisten vermoord vanwege zijn politieke contacten met Arabieren. Zijn sekscontacten werden daarbij ook tegen hem uitgespeeld. Het COC-blad *Vriendschap* publiceerde na de Tweede Wereldoorlog geregeld werk van De Haan.

Vriendschap, augustus/september 1949 / IHLIA

MARIO DE GRAAF, SCHILDER VAN JONGENSFIGUREN (EN VAN BLOEMEN)

Beeldend kunstenaar Mario de Graaf (1921-2008) leverde jarenlang voor het COC-blad homo-erotisch getinte tekeningen en schilderijen van jongens. 'Zeg nou niet, als je over mijn werk gaat schrijven, dat ik alleen maar jongens schilder. Dat is een afschuwelijk misverstand. Ik schilder ook bloemen,' was zijn begintekst in een interview in *Vriendschap* (april 1958). Maar in feite stond hij graag bekend om dit specialisme. Ook buitenlandse homobladen publiceerden zijn werk. De interviewer, Ko Terpstra, vond dat alleen mensen met eenzelfde gevoelsinstelling het werk van De Graaf op waarde konden schatten. Spreken en schrijven over de fascinatie voor de jonge en ontluikende mens, laat staan je ertoe bekennen, was volgens hem 'zelfs hachelijk in het COC'. Dit artikel leidde tot een stroom van ingezonden brieven, zowel instemmend als fel afkeurend over deze bekentenis tot de pedofilie. Vanaf 1962 werd pedofilie uit de kolommen van *Vriendschap* verbannen.

Tekening Mario de Graaf / *Vriendschap*, november 1955 / IHLIA

Schilderij Mario de Graaf / *Vriendschap*, april 1958 / IHLIA

*'Zijn ogen,
de twee juwelen,
in hun dunne bogen,
ver uit elkander
glanzend losgesneden'*

- Martinus Nijhoff

CASTRATIES

In 1938 begonnen de castraties van personen die vanwege een zedendelict Ter Beschikking van de Regering (TBR) waren gesteld en in een 'psychopatenasiel' verbleven. Ruim vierhonderd personen hebben deze ingreep ondergaan. Ongeveer 5% daarvan betreft 248bis-veroordeelden: circa twintig mannen. Hun enige delict was dat ze meermalen seks hadden gehad met een jongen tussen de 16 en 21 jaar. Daarnaast lieten minstens enkele tientallen homoseksuele mannen zich buiten justitie om castreren (maar het kunnen er ook boven de honderd of nog meer zijn geweest). De ingreep bestond uit het weghalen van de teelballen, bedoeld om de hormoonproductie uit te schakelen en zo het libido te verminderen. Ook enkele lesbische vrouwen werden gecastreerd, bij hen werden de eierstokken verwijderd. In 1968 kwam aan het castreren in Nederland een einde.

1939

VRIJWILLIG LATEN OPEREREN – MAAR MET ENORME SPIJT

Eind jaren dertig worstelt Leo in het psychopatenasiel Avereest met zijn homoseksuele gevoelens. Hij is veroordeeld vanwege seksuele contacten met jongens en Ter Beschikking van de Regering gesteld. Hij schrijft een brief aan zijn behandelaar met het verzoek te worden gecastreerd. Hij geeft als argument dat zijn seksuele verlangens nog altijd naar jongens uitgaan en dat hij van die gevoelens af wil. In werkelijkheid speelt vooral een rol dat het de enige manier lijkt om uit de TBR te worden ontslagen. De minister van Justitie geeft toestemming voor de ingreep. In 1939 wordt hij in het ziekenhuis in Groningen geopereerd. Als Leo wakker wordt na de operatie, verrekt hij van de pijn in zijn buik (de ingreep werd door de buik heen uitgevoerd) en realiseert zich dan pas goed wat er is gebeurd. 'Ik ben kapot, onherstelbaar kapot. Ze hebben wonden gegraven in mijn lichaam, ze hebben me ruw bestolen. Er is iets kapot dat nooit meer heelt. Uren lig ik stil te huilen. De zuster komt naar me kijken. "Stil maar, huilen doen ze allemaal na zo'n operatie, dat gaat wel over."

VRIJWILLIGE CASTRATIE

Deze homoseksuele man, hier op een foto uit 1936, heeft zich in de jaren vijftig op vrijwillige basis laten castreren vanwege hinderlijke seksuele fantasieën.

Collectie Jan Carel Warffemius

Vooranstaande medici en psychiaters als J. Sanders, E. Carp en A. Wijffels waren de dragers van deze praktijk en publiceerden er vol overtuiging over. Het uitvoeren van de ingreep was wel aan duidelijke voorwaarden gebonden. Castratie mocht nooit als gerechtelijke straf worden opgelegd en mocht uitsluitend op verzoek van de betrokkene worden verricht. Bovendien moest de minister van Justitie toestemming geven en alle opeenvolgende ministers waren daar terughoudend mee. Maar hoe vrijwillig was zo'n verzoek nu echt in het geval van TBR-gestelden? Het was voor hen vaak de enige manier om aan een langdurig verblijf in een psychiatrische kliniek te ontkomen (de TBR kon elke twee jaar worden verlengd. Voor de castratie-ingrepen buiten de justitiële sfeer geldt dat sommige mannen door een psychiaters of pastores 'naar de ingreep toe gepraat' werden.

DE 'GROTE CASTREUR VAN NEDERLAND'

Aimé Wijffels, voormalig geneesheer-directeur van de Sint Willibrordusstichting in Heiloo, na zijn pensioen bij de operatietafel waarop hij castraties liet uitvoeren, 1989. De ruimte was ingericht als een klein museum. Wijffels profileerde zich in de naoorlogse periode sterk op dit onderwerp. Hij promoveerde erop en trad ook later (nadat het castreren in 1968 in heel Nederland was beëindigd) nog geregeld in de publiciteit om terug te blikken op zijn carrière als 'castreur'.

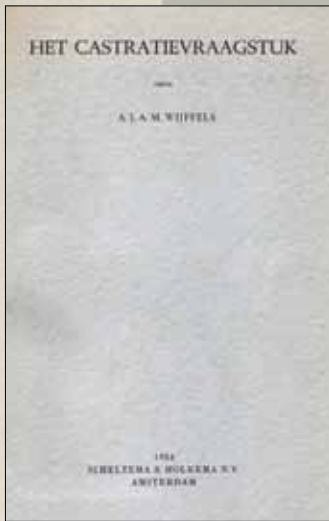
Foto Jan Carel Warffemius

In dit boek uit 1967 vertelt journalist Meyer Sluysen het verhaal van de gecastreerde Leo, geschreven vanuit diens ik-perspectief. Sluysen raadpleegde de dossiers en bleef in zijn weergave dicht bij de bronnen.

ILLIA

DISSERTATIE OVER EIGEN CASTRATIE-INGREPEN

In dit promotieonderzoek uit 1954 beschrijft Wijffels zeventig castraties die in zijn eigen kliniek zijn uitgevoerd. Hij was een man met dubbele petten op: castraties gebeurden onder zijn leiding, maar als behandelend psychiater had hij een machtspositie tegenover cliënten. Ook was hij getuige-deskundige bij rechtszaken en adviseerde in dat kader over TBR. En dan schreef hij ook nog eens zijn eigen wetenschappelijke evaluatie in dit proefschrift. De honderden castraties in Nederland zijn nooit in onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek getoetst. De gecastreerde mannen kregen vrouwelijker lichaamsvormen, leden aan lichamelijke kwalen en soms aan depressies, maar nazorg ontbrak.

IHLIA

GEESTDODEND TAPIJEN KNOPEN

Bezigheidstherapie in de Sint Willibrordusstichting in Heiloo, 1956. Voor TBR-cliënten kon castratie de enige manier zijn om aan een langdurig verblijf in een psychiatrische inrichting te ontkomen. Aan de Willibrordusstichting was een TBR-kliniek verbonden, aanvankelijk 'psychopatenasiel' geheten.

Foto Henk Blansjaar / Spaarnestad Photo

CASTRATIE ALS THERAPEUTISCH MIDDEL

In dit boek uit 1935 bespreekt de arts J. Sanders elf Nederlandse en honderd buitenlandse gevallen van castratie. Volgens hem waren zowel artsen als patiënten in alle gevallen positief over de ingreep. Hij adviseerde castratie als therapeutisch middel in te zetten bij onverbeterlijk geachte zedendelinquenten, bij wie andere methoden hadden gefaald. In geval van veroordeelden voor 248bis deed zich het vreemde feit voor dat zij min of meer geprest konden worden tot het instemmen met een castratie-ingreep, terwijl heteroseksuele helemaal niet strafbaar waren voor seksuele contacten met jongeren tussen de 16 en 21 jaar. In geen van de publicaties wordt echter ingegaan op de aparte positie van deze groep.

IHLIA

KATHOLIEKE VISIE OP CASTRATIE

Pater L. Bender was in de jaren dertig de aanvoerder van het katholieke zedelijkheidsoffensief. Hij vond de homoseksuele daad een groot zedelijk kwaad, omdat zij niet tot voortplanting leidt. In dit boek uit 1939 keert hij zich tegen de sterilisatie- en castratiepraktijken van de nazi's. Maar het castreren van homoseksuele mannen noemt hij verdedigbaar als therapeutische maatregel, omdat dan een seksuele afwijking wordt weggesneden.

IHLIA

*'Ze hebben wonden
gegraven in mijn
lichaam, ze hebben me
ruw bestolen.
Er is iets kapot
dat nooit meer heelt'*

- Leo na zijn castratie

LESBO'S EN DE ZEDENPOLITIE

Tot aan de Tweede Wereldoorlog hadden vrouwen nauwelijks last van artikel 248bis. In de jaren vijftig en zestig kwam het echter tot tientallen strafzaken. Nog altijd slechts een fractie van het aantal zaken tegen mannen, maar de zedenpolitie bemoeide zich daarnaast ook met privélevens zonder dat dit tot een proces-verbaal leidde. Bijna altijd begonnen politieonderzoeken met een melding vanuit de omgeving van het slachtoffer. Rechtszaken gingen gepaard met psychiatrisch onder-

zoek, waarin op z'n minst onvolwassen gedrag werd vastgesteld, maar meestal ook een stoornis. In het COC waren vrouwen in deze periode nauwelijks actief. Ze maakten 7% (1952) tot 13% (1959) van het ledenbestand uit, maar verschenen veel minder op bijeenkomsten. Vanaf de jaren zestig veranderde dat. Op de jaarlijkse Vrouwenlanddagen kwamen honderden vrouwen af. De toegenomen strafvervolgning vanwege 248bis was mogelijk een reactie op dit groeiende zelfbewustzijn.

KONINGIN VAN DE ZEEDIJK

Bet van Beeren was van 1927 tot aan haar dood in 1967 de legendarische uitbaatster van café 't Mandje op de Amsterdamse Zeedijk. Haar café was een veilige ontmoetingsplaats voor homo's en lesbo's, die zich hier mengden met zeelui, artiesten en ander volk van de rafelrand. Bet van Beeren zag er streng op toe dat er niet gezoend werd in haar café. Misschien om die reden deed de zedenpolitie hier nooit een inval. Bet was een uitgesproken lesbo: gekleed in leren jas scheurde ze op haar motor door de stad, soms met een nieuwe verovering achterop. In 2008 is 't Mandje heropend door Bets nicht Diana van Laar.

Collectie Diana van Laar

1961

LESBISCH NETWERK LIMBURG ONTRAFELD

Eind januari 1961 meldde zich bij de politie in Maastricht een agent van een ander korps. Hij kwam aangifte doen tegen zijn zus, omdat een andere zus bij haar twee brieven had gevonden die wezen op lesbische relaties. De Maastrichtse politie startte een onderzoek dat een maand duurde en waarbij rond de 25 personen werden gehoord. Er kwam een omvangrijk seksueel netwerk tussen fabrieksmeisjes aan het licht. Twee meerderjarigen, Betty Munster (23) en Wilma Stork (24), werden in voorlopige hechtenis genomen. De overtreding betrof niet alleen artikel 248bis, maar ook artikel 247 vanwege deelname van meisjes beneden de 16 aan het netwerk. Omdat de wet voorschreef dat de 'ontucht' moest worden aangetoond, probeerde de politie tot in detail de seksuele relaties te ontrafelen.

De gearresteerde Betty en Wilma hadden in 1953 een geheime relatie met elkaar gekregen, toen ze elkaars buurmeisje waren. Ze waren toen 15 en 16 jaar oud. De relatie duurde drie jaar. Betty had vanaf 1954 ook diverse kortdurende relaties op het atelier waar ze werkte. Ze werd daar ontslagen, toen op de wc een in stukken gescheurde liefdesbrief aan een collega gevonden werd. In 1958 trouwde Betty met een beroepsmilitair die elders in het land gelegerd was. Het huwelijk kreeg geen seksuele invulling, Betty ging door met lesbische affaires. Wilma onderhield ondertussen seksuele relaties met werkgeefsters op adressen waar ze als hulp in de huishouding werkte, en vervolgens op twee aardewerkfabrieken. De seksuele contacten in het netwerk hadden meestal het karakter van 'bij elkaar logeren', zoals dat onder meisjes gebruikelijk was.

HOOGTEPUNT JAREN VIJFTIG EN ZESTIG

Tot 1945 zijn slechts zeven vrouwen voor de rechter gebracht vanwege 248bis. Na de Tweede Wereldoorlog ging het om 41 vrouwen, met ook nog eens 31 geseponeerde zaken (dus zaken die vanwege onvoldoende bewijs niet voorkwamen). Die toename in de jaren vijftig en zestig kan samenhangen met de grotere zichtbaarheid van lesbische vrouwen.

	Rechtszaak	Sepot
1911-1920	0	onbekend
1921-1930	3	onbekend
1931-1940	3	onbekend
1941-1950	5	onbekend
1951-1960	16	5
1961-1971	21	26
Totaal	48	31

Bron: Judith Schuyf, 'Vrouwen en art. 248bis', in: Gert Holman en Theo van der Meer (red.), 'Bewaar me voor de vrouwen in het recht'. Homoseksualiteit en strafrecht in Nederland (2011).

GLUREN DOOR GAATJE IN BEHANG

Bij lesbische vrouwen kwamen zedenzaken meestal aan het rollen door een tipgever. Hospita K. meldde zich op 31 januari 1941 bij de Haagse politie. Uit het proces-verbaal: K. heeft de achterkamer van haar suite verhuurd aan juffrouw Van 't Zand. Ze merkte aanvankelijk niets, maar op een avond ongeveer 10 uur hoorde ze gegiechel. "Ik besprak dit met mijn man en wij besloten een gaatje te maken in het behang, op een zoodanige wijze dat wij in de kamer van Van 't Zand konden kijken." K. zag zo drie keer dat Van 't Zand met juffrouw Pieman ontucht pleegde: op bed bevredigden ze elkaar met vingers. Omdat de vrouwen 35 en 32 jaar oud waren, was dit helemaal niet strafbaar. Toch werden ze naar het bureau ontboden en 'ernstig onderhouden' door de zedenpolitie.

Bron: Judith Schuyf, Een stilzwijgende samenzwering (1994). De namen zijn pseudoniemen.

PANTALONVERBOD TOT IN JAREN TACHTIG

Deze vrouwen (rechts de zangeres Marguërite Couperus) wagen een dansje in Friesland in matrozenpakken en tarten zo het 'pantalonverbod'. Nog tot in de jaren tachtig kenden tal van gemeenten een bepaling in de politie-verordening dat men geen kleding van het andere geslacht mocht dragen. Voor mannen betekende dat een travestieverbod, voor vrouwen een pantalonverbod. Het kwam werkelijk voor dat de zedenpolitie hierop surveilleerde in uitgaansgebieden.

Uit: Mirjam Hemker en Linda Huijsmans (red.), Lesbo-encyclopedie (2009)

Na drie maanden voorarrest werden Betty en Wilma veroordeeld tot zes maanden, waarvan drie voorwaardelijk. Voorafgaand aan de zitting waren ze onderzocht door de reclasseringsdienst en een psychiater. Betty had volgens hen een neurotische stoornis, doordat ze zich niet met haar weliswaar goedhartige, maar domme moeder had kunnen identificeren. De moeder van Wilma zou een nerveuze vrouw met zenuwtoevallen zijn. Haar homoseksuele verlangens waren te omschrijven als 'driftmatig geperverteerde gedragspatronen'. Ze waren een 'lijdensweg', waar Wilma 'zelf van walgde, maar toch niet zonder kon'. De oplossing voor Betty was alsnog haar huwelijk consumeren en voor Wilma psychiatrische behandeling, aldus deze deskundigen.

Bron: Judith Schuyf, Een stilzwijgende samenzwering (1994). De zaak is gereconstrueerd uit gerechtelijke bronnen. Alle namen zijn daarom pseudoniemen.

VROUWENKERN – IN KEURIGE JURKEN

De fabrieksmeisjes in Limburg die in 1961 met de zedenpolitie te maken kregen (zie hiernaast), stonden heel ver af van de eerste lesbische organisatievorming in de Randstad. In 1960 kreeg het sterk door mannen gedomineerde COC een Vrouwenkern, die aparte activiteiten voor lesbische vrouwen opzette. Hier viert deze Vrouwenkern het eerste lustrum in 1965.

Uit: Hans Warmerdam en Pieter Koenders, Cultuur en Ontspanning: het COC 1946-1966 (1987)

ZIELEPOOTJES UIT DE PROVINCIE'

De jaarlijkse Vrouwenlanddagen van het COC van 1961 tot 1965 waren een enorme doorbraak in de ogen van de bezoekers. Fen (1927): 'Al die vrouwen, dat gaf zo'n totaal andere sfeer aan de club, dat je denkt: wat missen wij eigenlijk niet door steeds maar met zo'n klein groepje te zijn.' En Tilly (1920): 'Het was wel een beetje clannerig, want er kwamen dan hele menigtes uit Den Haag, zo'n stuk of dertig vrouwen, en dat koekte dan allemaal samen. En dan zaten er van die zielepootjes uit de provincie, in hun eentje, en daar trok geen mens zich wat van aan. Daar werd niet tegen gepraat.' (Interviews uit: Judith Schuyf, Een stilzwijgende samenzwering, 1994)

Collectie Judith Schuyf

DE PANTALONNETJES, DANSEND EN SJANSEND ALS EEN MAN

Sommige lesbiennes profileerden zich juist met de lange broek, maar daar was niet iedereen gelukkig mee. Rokken en tailor-mades, het met mannelijke snit vervaardigde mantelpak, waren eerder de lesbische dracht. In het ledenblad verschenen gedichten, cartoons en ingezonden stukken voor en tegen 'de pantalonnetjes'. Pas eind jaren zestig werd de broek de standaard-dracht onder lesbo's.

Vriendschap, september/oktober 1961 / IHLIA

KUL-NIEUWS OVER VROUWEN

In de jaren zestig werden lesbische vrouwen zichtbaarder in het COC. Op deze foto zijn enkele vrouwen te zien die in 1961 de viering van het 15-jarig jubileum van het COC bijwoonden. In juli 1961 startte het ledenblad met een vrouwenrubriek, 'Klanken uit Lesbos'. Over de naam was niet goed nagedacht: de afkorting was KUL.

De nieuwe naam werd 'Sirene'.

Foto Paul Hartland / Collectie Jan Carel Warffemius

NAAKTE DANSENDE VROUWEN, MAAR NIET ECHT

Tot aan de jaren zestig durfde het COC-blad geen afbeeldingen van levende homo's en lesbo's te plaatsen. Dit beeldje van twee dansende vrouwen werd herhaaldelijk afgedrukt. Blijkbaar had men minder keus dan voor de mannen, want van mannelijk schoon bracht men elk nummer weer andere kunstwerken. Sowieso waren beelden van mannen sterk overheersend in het blad.

Orgaan Shakespeare Club, november 1947 / IHLIA

IN ROK OF MANTELPAK

In de jaren vijftig stuitte het dragen van een lange broek door vrouwen nog op maatschappelijke afkeuring. De mannelijke bestuurders van het COC vonden dat lesbiennes er 'normaal' uit moesten zien, dat wil zeggen vrouwelijk, zoals dit lesbische paar in het ledenblad. Tegen nichterige mannen hadden ze ook bezwaar: het zou de acceptatie maar bemoeilijken.

Vriendschap, april 1963 / IHLIA

BEGIN VAN DE NEDERLANDSE HOMOBEWEGING

In reactie op artikel 248bis richtte Jacob Anton Schorer in 1912 de eerste Nederlandse homo-organisatie op. Hij hoopte alsnog voldoende medestanders te werven om de wet weer van tafel te krijgen, maar dat zou hij niet meer persoonlijk meemaken. Artikel 248bis bood de politie altijd een argument om homoseksuele initiatieven

kritisch te volgen: waren er soms jongeren beneden de 21 jaar bij betrokken? Allicht was dat vaak het geval. En zo is de geschiedenis van de vooroorlogse homobeweging nauw verbonden met artikel 248bis en met de zedenpolitie die elke organisatievorming nauwlettend in de gaten hield.

ZEDENPOLITIE OP BEZOEK

De voorzitter van het nieuwe district Rotterdam van het NWHK, Wim Roos, heette op de eerste bijeenkomst 'van een speciale groep der onzen in de maatschappij' op 11 februari 1919 in het bijzonder Jacob Schorer welkom. Er waren vijftig mensen komen opdagen. In september van dat jaar ging de vereniging alweer ter ziele door ingrijpen van de zedenpolitie. Die noteerde de namen en adressen van alle minderjarigen die op een bijeenkomst waren afgekomen, en lichtte hun ouders in. Roos zelf dreigde ontslagen te worden en besloot met het initiatief te stoppen.

IHLIA, collectie Jaap van Leeuwen

EEN ROTTERDAMS INITIATIEF

In 1912 was Jacob Anton Schorer van start gegaan met Nederlands eerste homo-organisatie, eerst nog als afdeling van het Wetenschappelijk-Humanitaire Komitee in Duitsland. Mede-initiatiefnemers waren de artsen Arnold Aletrino en Lucien von Römer en de schrijver M.J.J. Exler. Vanaf 1919 was het een zelfstandige organisatie onder de naam Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee (NWHK). In dat jaar werd op 11 februari 'district Rotterdam' opgericht op initiatief van de 29-jarige drukker Wim Roos. Het moest vooral een gezelligheidsvereniging worden.

Collectie Jan Carel Warffemius

1922 ONVERWACHT BEZOEK VAN TWEE HEREN

Johan Ellenberger, in 1932 een van de oprichters van het homoblad *Wij*, keek in de bundel autobiografieën van Benno Stokvis (1939) terug op zijn eerste kennismaking met de zedenpolitie. Hij was toen bijna 21, net bezig zijn homoseksuele gevoelens te ontdekken, en had een relatie met een 16-jarige huisgenoot C. Een oudere vriend van C. organiseerde meermalen avondjes waar homoseksuelen bij elkaar kwamen. Niet om, zoals de buitenwereld als regel aanneemt, gezamenlijk ontucht te plegen, doch om zich eens in een eigen milieu ongegeneerd te kunnen uitspreken. Onder het genot van een kopje thee en wat daarbij hoort, verliepen deze avonden op gepaste wijze. Op zulk een avond, waar mijn nieuwe vriend en ik met nog vier anderen vereend waren, ontving onze gastheer onverwacht bezoek van twee heeren van de zedenrecherche die niet voor hem kwamen, doch eenige inlichtingen moesten hebben omtrent een bekende. Onze aanwezigheid werd door de beide heeren dankbaar aangewend om ook ons in verhoor te nemen, en al aanstonds werd onze leeftijd gevraagd. Tenslotte werden we tot mijn ontsteltenis allen uitgenodigd hen naar het hoofdbureau van politie te vergezellen. Dit alles geschiedde omdat onze gastheer verdacht werd homoseksueel te zijn en men veronderstelde dat onze relaties met hem van seksuele aard waren.

Helaas had ik op een paar maanden na den meerderjarigen leeftijd nog niet bereikt en de politie oordeelde het daarom noodig mijn ouders van mijn homoseksuele relaties in kennis te stellen. Zoals te begrijpen is, veroorzaakte het bezoek van een rechercheur bij mij thuis een ellendigen toestand.

Bron: autobiografie nr. 16 in Benno J. Stokvis, *De homoseksuelen – 35 autobiografieën* (1939).

TE WEINIG GEMEENSCHAPSZIN BIJ 'DE ONZEN'

Brief van Jacob Schorer aan Wim Roos, 29 november 1918. Schorer is niet erg hoopvol gestemd over de mogelijkheden gevoelsgenoten te mobiliseren: 'U, die toch heel wat belangstellenden kent, en er wat moeite voor wilt doen, ziet nu zelf hoe weinig gemeenschapszin er nog onder den onzen bestaat. Dat Eendracht Maakt Macht, ook bij onze actie, schijnen ze nog niet te beseffen. Jammer, maar waar.'

IHLIA, collectie Jaap van Leeuwen

VAN PIONIER NAAR NESTOR VAN DE HOMOBEWEGING

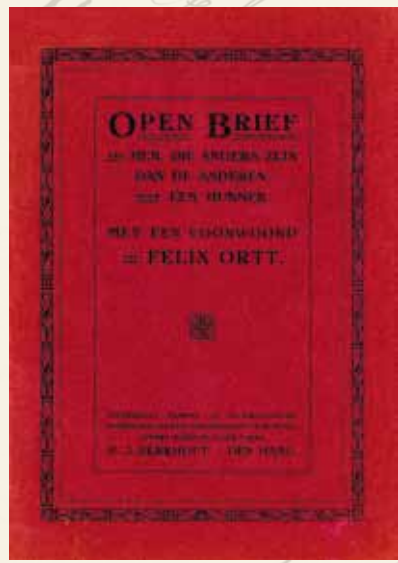
Foto van Jacob Anton Schorer (1866-1957) in het COC-blad van december 1949. Gezien zijn hoge leeftijd was hij inmiddels erelid, maar hij had moeite met de nieuwe vormen die de homobeweging na de Tweede Wereldoorlog aannam. Het ontmoetingsaspect en de gezelligheid konden zijn goedkeuring niet wegdragen. Tot de oorlog droeg Schorer eigenlijk in zijn eentje het NWHK. Met als belangrijkste instrument het toezenden van jaarverslagen en brochures aan doktoren, advocaten en – tot woede van velen – studenten. Die publicaties werden voor dat doel in oplages van duizenden exemplaren gedrukt. Donaties uit de (kleine) achterban maakten dit mogelijk.

Vriendschap, december 1949 / IHLIA

De handelaar Johan Ellenberger stond in 1932 aan de wieg van het homotijdschrift *Wij*, dat door ingrijpen van de Amsterdamse zedenpolitie slechts één nummer beleefde. In 1939-1940 was hij er weer bij, toen *Levensrecht* werd voorbereid. Contacten tussen de schrijvers voor Stokvis' bundel leidden tot dat nieuwe initiatief.

Uit: Pieter Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie* (1996)

STEUN EN TROOST VOOR EENZAME HOMOSEKSUELEN

Op verzoek van Schorer publiceerde romanschrijver J.H. François (pseudoniem Charley van Heezen) een Open brief aan hen die anders zijn dan de anderen, door een hunner. Het boekje werd namens het NWHK in 1916 uitgebracht en was bedoeld om vooral jongere homoseksuelen te troosten en te steunen. De Open brief werd nog tot diep in de jaren dertig verspreid door het NWHK. Tegen de 40.000 exemplaren van deze brochure zijn ongevraagd verzonden aan sleutelfiguren als hogere politiebeambten, legerofficieren, medici, politici en de pers.

IIIJA

Benno Stokvis (1901-1977) was een advocaat die in de jaren dertig in honderden 248bis-zaken als verdediger optrad. Stadsarchief Amsterdam, collectie B. Stokvis

ZEDENPOLITIE VOORKOMT oprichting vereniging in 1932

In 1932 verscheen het eerste Nederlandse homoblad, Wij. Het initiatief was afkomstig van Johan Ellenberger en een vriendengroep, die bijeenkwam in de Empire Bar in de Amsterdamse Nes. Op 23 september 1932 zou bovendien de Nederlandsche Vereeniging voor Menschenrecht worden opgericht. Acht dagen daarvoor viel een enorme politiemacht het café binnen. 61 mannen en vrouwen werden naar het bureau afgevoerd, de verhoren gingen tot diep in de nacht door. De aanhoudingen liepen met een sissers af, maar de oprichting werd afgeblazen en de verschijning van het blad werd gestaakt.

IIIJA

MENSCHENLEED IN OVERVLOED

In 1939 bracht Benno Stokvis het boek De homoseksuelen uit met 35 autobiografieën (26 mannen en 9 vrouwen). In het voorwoord maakte Stokvis zichzelf nadrukkelijk bekend als heteroseksueel, waarbij hij zelfs stelt dat homoseksuelen 'verder van ons wezen staan dan onze hond, dan ons paard'. Maar los daarvan is dit boek van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van de homobeweging, vanwege de herkenning die individuele homo's en lesbo's in de verhalen konden vinden.

Collectie Jan Carel Warffemius

LEVENSCHEID

Van Levensrecht verschenen in 1940 drie nummers. Het blad zou eerst Ons Leven heten. Dergelijke titels geven aan hoe toenmalige homoseksuelen zich voelden over de inzet van hun strijd. Het was een soort roep om er te mogen zijn. Al binnen enkele dagen na de verschijning van het eerste nummer (maart 1940) was de zedenpolitie op de hoogte en werd oprichter Nico Engelschman op het bureau ontboden. Het Openbaar Ministerie kon echter geen aanleiding vinden om het blad te verbieden. Het derde nummer was net van de drukker gekomen, toen de Duitsers Nederland binnenvielen. De redactie vernietigde de oplage en staakte de verschijning.

Collectie Jan Carel Warffemius

'U ziet nu zelf hoe weinig gemeenschapszin er nog onder den onzen bestaat'
- Jacob Schorer in 1918

SHAKESPEARE CLUB EN COC

In december 1946 werd de Shakespeare Club opgericht, aanvankelijk als lezerskring rondom het blad *Levensrecht*. Ondanks de literaire camouflage dreigde al spoedig een verbod. De eerste voorzitter, Niek Engelschman (oftewel Bob Angelo), moest om de haverklap bij de zedenpolitie op bezoek om te onderhandelen over het voortbestaan. Jongeren onder de 21 jaar mochten geen lid of abonnee worden. De zedenpolitie controleerde alle bijeenkomsten op de aanwezigheid van minderjarigen.

Pas vanaf 1951 durfde het Cultuur- en Ontspanningscentrum (COC), zoals de naam al snel luidde, openlijk te pleiten voor afschaffing van 248bis. Het voorstel was de leeftijdsgrens voor zowel homoseksuele als heteroseksuele contacten bij achttien jaar te leggen. Personen die meermalen voor 248bis waren veroordeeld, werden geschorst als lid van het COC. Activiteiten voor jongeren beneden de 21 jaar zouden pas eind jaren zestig op gang komen, buiten het COC om. Ook na de oorlog beperkte 248bis dus de speelruimte voor de homobeweging.

ALLEEN EEN NUMMER OP DE LEDENKAART

Lidmaatschapsbewijs van de Shakespeare Club uit 1947. Uit voorzichtigheid werden de leden hierop met een nummer aangeduid. Als de zedenpolitie op bijeenkomsten achter de identiteit van mensen probeerde te komen, kon dat in elk geval niet uit de ledenkaart worden afgeleid.

IHLIA, collectie Jaap van Leeuwen

NEGENTIEN JAAR LANG VOORZITTER VAN HET COC

Niek Engelschman (1913-1988), 1940. Onder de schuilnaam Bob Angelo was hij van 1946 tot 1962 voorzitter van de Shakespeare Club en daarna het COC. Hij onderhield nauwe contacten met de zedenpolitie en wist door slim manoeuvreren een verbod te voorkomen. Zo staakte hij in 1948 tijdelijk de verschijning van het ledenblad *Levensrecht*, toen een verbod van de Shakespeare Club dreigde. Na een paar maanden verscheen het blad weer, nu als uitgave van het onschuldig klinkende Cultuur- en Ontspanningscentrum (COC). De zedenpolitie was op alle bijeenkomsten aanwezig om te controleren op de aanwezigheid van minderjarigen. In het dagelijks leven was Engelschman toneel- en filmacteur van beroep.

Collectie Jan Carel Warffemius

CONTACTADVERTENTIES

Deze contactadvertenties, 'Albrechtjes', stonden al in de eerste jaargangen van het ledenblad. Later kreeg het COC problemen met het verkrijgen van 'koninklijke goedkeuring', omdat ook getrouwde mannen in deze rubriek adverteerden. Die koninklijke goedkeuring was destijds een voorwaarde om als vereniging rechtspersoonlijkheid te kunnen krijgen (en die was weer nodig om contracten te kunnen sluiten of bezittingen zoals gebouwen te kunnen hebben). Pas in 1973 met het aantreden van het progressieve kabinet-Den Uyl kwam die goedkeuring er, nadat twee aanvragen in de jaren zestig waren gestrand.

Orgaan Shakespeare Club, oktober 1947 / IHLIA

KLASSIEK MANNELIJK SCHOON

In het COC-blad van eind jaren veertig en de jaren vijftig verschenen stevast reproducties van klassieke kunstwerken van mannelijk schoon, steeds met gespierde torso's en stoere blikken in de verte. Kennelijk wilde de redactie vooral viriele mannelijkheid voor het voetlicht brengen. De afbeelding van de twee mannen en profiel is vaak gebruikt in de ledenwerving en op kalenders. De foto was in 1928 gemaakt door de Oostenrijkse fotograaf Rudolf Koppitz en heette oorspronkelijk 'De broers'.

Orgaan Cultuur- en Ontspanningscentrum, november 1948; *Levensrecht*, augustus 1946; Orgaan Shakespeare Club, januari 1948 / IHLIA

EÉNMAAL PER JAAR IS HET BAL

Alleen op het jaarlijkse Bal Masqué mochten mannen in travestie verschijnen, voor de rest was het COC daar geen voorstander van. Hier de voorbereidingen achter de schermen. Links Mau van Spiegel (1904-1981), rechts G  Winter (1909-1996). Samen traden zij jarenlang bij het COC op als de Freules van Pothoven tot Ruigenhoek.

IHLIA, collectie Jaap van Leeuwen

Het trefpunt van onze leden is en blijft onze sociëteit **ALBRECHTSHAVEN**.

Maak er een gewoonte en geniet de gezellige gesprekken van vrienden en kennissen. Het enige kafee of bioscoop in 'Albrechtshaven' is gevestigd. Het is een heel gezellig en plezierig trefpunt. Er zijn vele gelegenheden in Amsterdam om U te helpen te ontdekken en te schenken naar **EEN ALBRECHTSHAVEN**.
 Dagelijks geopend van 8 uur tot 1 uur 's nachts.
 Kasteel Kapelsteeg (bij Heikink) ingang 's Kapelsteeg.

Orgaan Cultuur- en Ontspanningscentrum, april 1948 / IHLIA

DE EERSTE COC-SOCIËTEIT: ALBRECHTSHAVEN IN AMSTERDAM

In september 1946 kreeg de Shakespeare Club de beschikking over een eigen sociëteit, Albrechtshaven in de Enge Kapelsteeg in Amsterdam, uitsluitend toegankelijk voor leden op vertoon van hun kaart. Voor je naar binnen mocht, moest je eerst bij een portier langs en werd er gekeken of je er wel in mocht. Ik vond het eerst maar eng, griezelig. In de bar zat ook zedenpolitie. Kerels met gewone pakken aan die met z'n tweeën in een hoekje zaten. Ze bekeken iedereen, vooral de vrouwen, maar mannen ook wel. Soms als er één naar de wc ging, dan liepen ze ook naar de wc om te kijken of er wat gebeurde.

(Interview uit Hans Warmerdam en Pieter Koenders, Cultuur en Ontspanning, 1987)

BENNO PREMSELA HERKENBAAR OP TELEVISIE

Op 30 december 1964 werd COC-voorzitter Benno Premsele (1920-1997) in het VARA-programma Achter het Nieuws geïnterviewd door Bas Roodnat (zie ook het videofragment bij deze expositie). Het gesprek is de geschiedenis ingegaan als het eerste interview waarin een homoseksueel openlijk op de Nederlandse televisie verscheen. Maar later bleek dat Gerard Reve hem was voorgegaan in december 1963. In dezelfde uitzending van Achter het Nieuws vertelden een mannen- en een vrouwenstel over hun relatie, maar zij waren gefilmd met hun achterhoofden naar de camera. In de COC-achterban vonden velen dit niet zo geslaagd. Op bijgaande foto is Premsele opnieuw op televisie, dit keer gezellig op de bank bij de toen razend populaire Mies Bouwman, 1968.

Stadsarchief Amsterdam, collectie Benno Premsele

ZEDENPOLITIE FRUSTREERT OPRICHTING AFDELINGEN

Rapport van de Eindhovense zedenpolitie van 16 augustus 1948, waaruit blijkt hoe zij de oprichting van de Shakespeare Club probeerde te frustreren. In januari 1948 ontving de politie een hotelzaal in Eindhoven met twintig aanwezigen, waar men een afdeling Zuid-Nederland had willen oprichten. Enkele maanden later hield de politie een 48-jarige handelsreiziger aan in een urinoir, die erkende lid te zijn van de Shakespeare Club. Na een gesprek met politiecommissaris Pijls beloofde hij de politie een lijst van Eindhovense clubleden te overhandigen. In ruil daarvoor zou hij niet vervolgd worden wegens overtreding van 248bis. Van de oprichting van een afdeling kwam het onder deze omstandigheden niet meer. Pas dertien jaar later, in 1961, lukte het een Eindhovense afdeling van het COC op te zetten. Ook in andere plaatsen waren er moeilijkheden met de oprichting van afdelingen.

Uit: Hans Warmerdam en Pieter Koenders, Cultuur en Ontspanning (1987)

'Besch. persoon, 40 j., zoekt oprechte vriend, mannel. aard, met bedoeling event. eigen home te stichten'
 - contactadvertentie in COC-blad

MANNENFEESTJE

Op dit COC-feest zijn alleen mannen te onderscheiden. Waarschijnlijk dateert de foto uit de jaren vijftig. In het blad van het COC werd toen steen en been geklaagd over de vrouwen die nauwelijks iets bijdroegen aan het opbouwen van de beweging. IHLIA, collectie Jaap van Leeuwen

GROEI VAN DE HOMOSUBCULTUUR

In de jaren vijftig en zestig ontwikkelde zich een wijdverktakt homoleven, zowel in de kroeg als in de huiskamer. Amsterdam, Rotterdam en Den Haag liepen voorop. De autoriteiten lagen in allerlei steden dwars met kinderachtige maatregelen, zoals het niet verlenen van een dansvergunning. Het mocht niet baten. Al vanaf 1955 ontwikkelde Amsterdam zich tot Gay

Capital, met steeds meer buitenlandse bezoekers. In verschillende buurlanden waren alle homoseksuele contacten verboden, niet alleen die tussen meerderjarigen en minderjarigen zoals in Nederland. Nog tot 1965 bleef het aantal strafzaken vanwege 248bis hoog, maar gelijktijdig was sprake van een stormachtige groei van de homosubcultuur.

HOMO-EROTISCH LUNAPARK
Carnavalsfeest in De Odeon Kelder (DOK) in Amsterdam, 1955. DOK was drie jaar eerder geopend en was de eerste en grootste homodancing van Europa. In het COC liepen de spanningen op tussen de dansers en de cultuurminnaars, die niets moesten hebben van dit 'homo-erotisch lunapark'.

Collectie Jan Carel Warffemius

GEMEENTE SCHAAMT ZICH VOOR DE VELE HOMOKROEGEN

Het Parool van 16 januari 1965 meldt van hoge ambtelijke zijde te hebben gehoord dat men zo'n 25 kroegen voor homofielen nu wel genoeg vindt. 'Amsterdam krijgt een slechte naam in het buitenland.' Later dat jaar begon De Telegraaf een hetze tegen de toestroom van Duitse en Engelse homoseksuelen. In 1960 bezochten al zo'n zesduizend buitenlanders de COC-dancing De Schakel. De echte groei van het aantal homobars moest toen nog komen.

Collectie Jan Carel Warffemius

FEMMES IN CAFÉ GRONINGEN

In de jaren vijftig waren er al veel homokroegen in Amsterdam. Wel was de deur altijd op slot – uit veiligheidsoverwegingen moest de bezoeker eerst aanbellen. Dat zou pas veranderen na de afschaffing van 248bis. Dit is café Groningen aan de Zeedijk in Amsterdam omstreeks 1955 met een aantal 'femmes'. De tegenhanger van de femme in de toenmalige lesbische cultuur was de butch, de mannelijke lesbo. In café Groningen kwam overigens een gemengd publiek.

Collectie Jan Carel Warffemius

'T MANDJE IN OUDE GLORIE HERSTELD

Het in 1927 opgerichte café 't Mandje aan de Zeedijk is in 2008 heropend. Aan het plafond hangen de stropdassen die de vroegere eigenaresse Bet van Beeren bij mannelijke bezoekers afknipte. In het Amsterdam Museum is een deel van het café-interieur gereconstrueerd. Zo krijgt het homo-ontmoetingsleven zelfs zijn neerslag in een toonaangevend museum.

Foto Leah Katarzyna Zejdlar Buragiewicz

1955 EEN JAAR IN DE NOR VOOR DE LIEFDE

Tweemaal belandde John Welbergen (zie de beide foto's hiernaast), vanwege 248bis in de cel, eerst zeven maanden en toen nog eens vijf maanden. Zijn relaas is vastgelegd op een videoportret bij deze expositie. De eerste keer had John als 20-jarige een relatie met een 18-jarige jongen, die hij in zijn diensttijd bij de marine had leren kennen. Na een half jaar eiste de jongen geld, anders zou hij John aangeven. Hij stapte inderdaad naar de politie. De tweede keer bracht John met een geliefde de nacht door in een Amsterdams hotel na een avondje stappen. Midden in de nacht werd er op de deur gebonsd: de zedenpolitie. Die controleerde geregeld bij hotels het gastenboek op leeftijd en sekse van kamergenoten, en viel dan kamers binnen. Na zijn ontslag uit de gevangenis kon John zich niet meer vertonen in zijn vroegere woonplaats Den Helder. Aan nieuwe vrienden vertelde hij nooit over zijn verblijf in de cel. 'Een jaar in de nor gezeten voor de liefde, je kunt het je nauwelijks nog voorstellen.'

Bron: interview John Welbergen door Jan Carel Warffemius (2011).

John Welbergen (links) op een feestje bij iemand thuis, 1965.

Collectie John Welbergen

John Welbergen (links), geboren in 1934, samen met een andere jongen en een prostituee in een café bij de Nieuwendijk, 1958. Tot in de jaren zestig verkeerden homo's en hoeren veel met elkaar in het kroegleven.

Collectie John Welbergen

HET VONDELPARK EN ANDERE KRUIJSPLAATSEN

Op deze kaart van Amsterdam is aangegeven waar eind negentiende eeuw de belangrijkste 'kruisplaatsen' waren (nrs. 1-4), de bordelen (5-10) en de cafés en koffiehuisen waar homoseksuelen elkaar troffen (11-17). Toen al had de stad dus een uitgebreide, maar wel verborgen homo-infrastructuur. Overigens gold Den Haag tot de Tweede Wereldoorlog als de 'homohoofdstad' van Nederland met de uitgebreidste subcultuur.

Collectie Gert Hekma

LESBISCH KROEGLEVEN

Een aantal lesbische vrouwen in een Rotterdams café, 1960. Na de oorlog kenden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag diverse bars voor lesbiennes. Lang niet alle vrouwen voelden zich overigens thuis in de kroeg.

Collectie Judith Schuyf

CONCURRENTIE TUSSEN DOK EN SCHAKEL

Homodancing DOK aan het Singel trok relatief veel vrouwen, meer dan De Schakel aan het Leidseplein. Deze foto is uit 1956, toen de uitbater van DOK zich met een slinkse manoeuvre had losgemaakt van het COC. Prompt opende het COC De Schakel en nog jarenlang beconcurrerden de twee dansings elkaar.

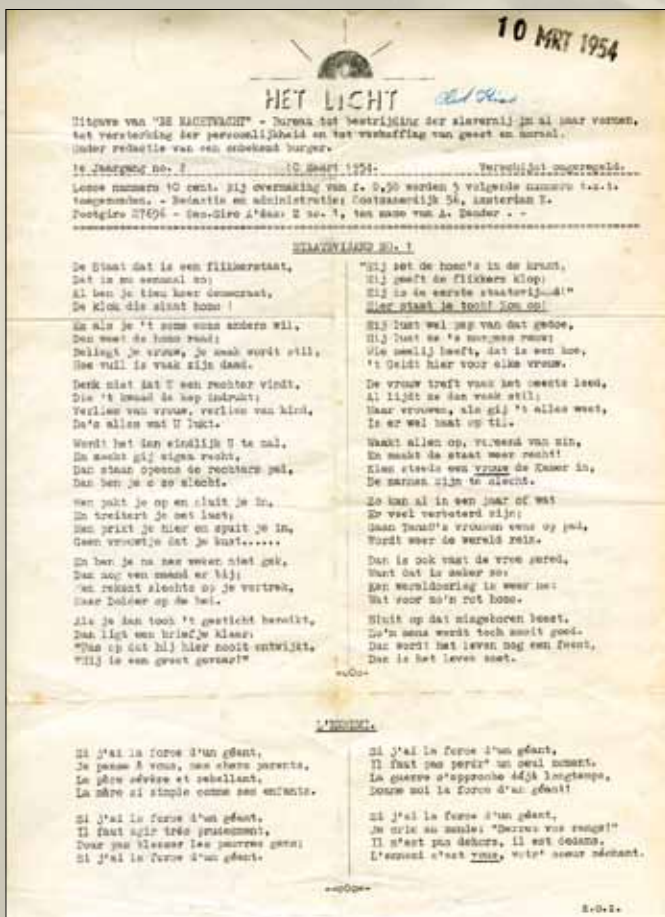
Collectie Jan Carel Warffemius

BESCHUTTE HUISKAMERS

In de jaren vijftig, toen de zedenpolitie flink op dreef was, zochten zowel vrouwen als mannen de beschutting van de huiskamer op. Het was belangrijk een 'bomvrije' ruimte te hebben: zonder een glurende hospita of klagende burens. Voor alleenstaanden was het destijds moeilijk aan zelfstandige woonruimte te komen. Deze foto is genomen in Utrecht eind jaren vijftig.

Collectie Jan Carel Warffemius

'Zo'n 25 cafés voor homofielen is wel weer eens genoeg. Amsterdam krijgt een slechte naam in het buitenland'
- hoge ambtenaar in 1965

TIRADE TEGEN DE 'FLIKKERSTAAT'

Sommige burgers kregen het benauwd van de homoseksuelen die steeds zichtbaarder werden in Amsterdam. Deze uitgave 'De Nachtwacht' van 10 maart 1954, bedoeld om periodiek te verschijnen, schreeuwt in krakkemikkige poëzie moord en brand over deze Staatsvijand No. 1.

Collectie Gert Hekma

ARTIKEL 248BIS HEEFT ZICHZELF OVERLEEFD

In de jaren zestig namen steeds meer deskundigen stelling tegen 248bis. Psychiaters en dominees pleitten voor begrip voor de homofiele medemens, die immers alleen dan tot zelfaanvaarding kon komen. Psychiater Tolsma toonde al in 1956 aan dat de verleidingstheorie, die ten grondslag lag aan 248bis, wetenschappelijk niet houdbaar was. Er kwam meer aandacht voor afpersingspraktijken waarvan homomannen bij urinoirs en in parken het slachtoffer waren.

In 1967 hadden homojongeren er genoeg van dat zij geen lid mochten worden van het COC. In allerlei steden ontstonden sociëteiten voor homojongeren. De jaren zestig waren in volle gang, waarin met Provo en de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming een seksuele ommekeer begon. Homo's en lesbo's traden in de openbaarheid. De strijd voor homorechten kreeg een feller karakter en werd breder gedeeld.

SOCIËTEITEN VOOR HOMOJONGEREN

Sonja Barend interviewt in 1967 voor het televisieprogramma Yin Yang de oprichters van Zoos, de eerste sociëteit voor homojongeren die in Amsterdam op 24 september was opengegaan. Behalve Zoos ontstonden Apollo (Rotterdam), Pann (Utrecht), Laan 28 (Den Haag), Mix (Leiden), Gosh (Arnhem) en Ziant (Tilburg). Voor het COC was nog altijd artikel 248bis het zwaard van Damocles. Hierdoor durfde men helemaal niets te organiseren voor het groeiende aantal homojongeren. Die leeftijdsgroep snakte naar informatie en naar eigen ruimtes om elkaar te ontmoeten.

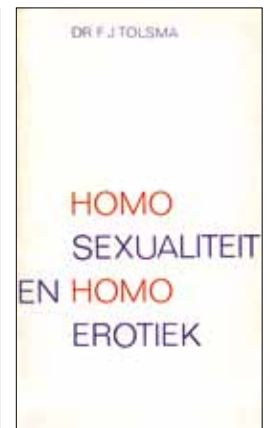
Foto Ben Hansen / Spaarnestad Photo

ACTIEGROEP NIEUW LILA

Henk Branderhorst (1939) was directeur van de Amsterdamse afdeling van jeugd- en jongerencentrum Ruimte, opvolger van de sociaal-democratische Arbeiders Jeugd Centrale. Onder de paraplu van Ruimte werden in diverse steden de homojongerensociëteiten opgezet. Daarnaast was Branderhorst redactie-secretaris van Dialoog, het blad waarmee het COC de maatschappelijke dialoog opzocht. En ook was hij een voortrekker van de actiegroep Nieuw Lila, die het COC wilde prikkelen tot een meer politieke confrontatiekoers.

Foto Kees Jansen / Spaarnestad Photo

VAN GEDEGENEREERD NAAR ZIELIG

De gereformeerde psychiater F.J. Tolsma, geneesheer-directeur van de psychiatrische inrichting Maasoord, publiceerde in 1948 Homoseksualiteit en Homoërotiek, waarin hij homo's afschilderde als geestelijk steriel en louter gericht op lustbeleving. 'Juist in de hogere vormen van het menszijn faalt de homosexueel. Liefde en trouw komen bij de homosexueel wezenlijk niet voor. Wij hebben bij homoseksuelen met een minderwaardigheid te doen, een verschijnsel van degeneratie.' In 1963 bracht hij een geheel herziene druk uit. Zijn ideeën over homoseksualiteit bleken in die vijftien jaar nogal veranderd te zijn. Nu stelde hij dat homo's medemens waren die zichzelf moesten aanvaarden en door anderen dus ook aanvaard moesten worden. Deze herziene editie beleefde meerdere drukken in grote oplages. Tolsma was ook de eerste die in 1956 op basis van onderzoek in strafdossiers (met toestemming van de minister) aantoonde dat de 'verleidingstheorie' in de praktijk niet opging. Minister Regout verdedigde in 1911 de invoering van 248bis met de theorie dat jongeren door homoseksuele contacten zelf ook homoseksueel konden worden. Nu dit niet bleek te kloppen, viel een belangrijke grondslag voor 248bis weg. In 1969 zou een commissie van de Gezondheidsraad, de commissie-Speijer, tot dezelfde conclusie komen.

IHLIA

'IN HET WEEKEND GA IK FIJN RELLEN'

Reacties van bezoekers van Zoos, de eerste sociëteit voor homojongeren in Amsterdam.

Rudi L. (19 jaar): 'Mijn ouders weten het absoluut niet. Zou ik het ze vertellen, dan slaat mijn vader mij zeker het huis uit. Ik weet precies hoe hij over die flikkers denkt. Over twee jaar, wanneer ik meerderjarig word, zorg ik er wel voor dat ik op kamers ga wonen.'

Anonieme bezoeker: 'Nou ja, as mijn baas 't weet dan knalt ie me eruit, hè. Ik zal daar mal zijn om het an z'n neus te hangen. Dat zou wel een giller zijn, hoor, als ik het hem vertelde. Het idéé! Door de week moet ik dus oppassen, hè, nou ja, maar in het weekend gaan ik fijn relLEN. Ik vind er hier geen barst an, ze doen zo geleerd. Ik ga zo naar Jamaica [homobar in de Voetboogstraat met jongensprostitutiés], daar is het veel leuker, daar kan je tenminste iemand versieren.'

Bron: Albert van der Vliet, 'Schuchter uit de kast op de Keizersgracht', in: *Ons Amsterdam*, september 2007.

'JE KIJKT TOCH WEL EVEN VREEMD OP'

In de jaren vijftig schreef Bas Roodnat in Het Parool reportages over de gekke en leuke kanten van Amsterdam. In 1960 werden ze gebundeld in dit boek. Het hoofdstuk over de homoseksuelen opent met de volgende passage – waarin Roodnat kennelijk zijn lezers bij de hand wil nemen bij het betreden van die enge homodancing De Schakel: 'Als je er voor de eerste keer binnenkomt, kijk je wel even vreemd op. Natuurlijk was je erop voorbereid. Maar toch, als je het dan inderdaad voor je ogen ziet gebeuren: mannen die dansen met mannen, die aardig doen voor seksegenoten op de manieren die in onze samenleving slechts worden getolereerd tussen de leden van verschillend geslacht, als je dat ziet, voel je je zeker bij de eerste aanblik gechoqueerd. Ook al ben je van ganser harte bereid de homoseksualiteit als een feit te aanvaarden en dus de homoseksuelen het onverkorte recht op hun eigen wijzen van gezelligheid en amusement in hun eigen besloten club te gunnen. De voorzitter van het Cultuur- en Ontspanningscentrum zegt: "Onze nieuwe leden, die hier dus voor het eerst komen, vinden het in het begin ook een beetje griezelig."

IHLIA

1960

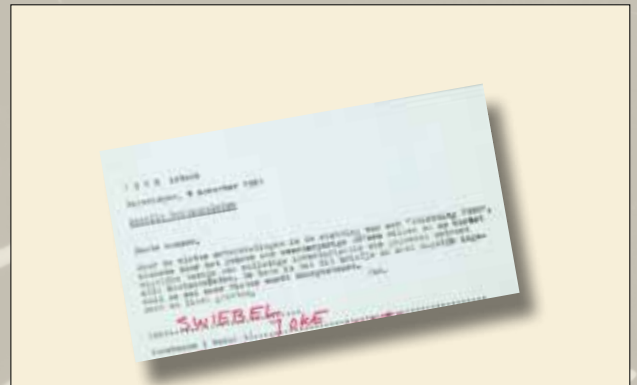
'ER WAS TOEN NIETS'

In september 1960 trok Joke Swiebel naar Amsterdam om politicologie te gaan studeren. Als 18-jarige verlangde ze er hevig naar in contact te komen met 'het lesbische', maar ze had geen idee waar ze dat moest zoeken. Het verplichte weekendbezoek aan het ouderlijk huis zette haar op het juiste spoor. Op tafel lag het boek Amsterdam is een beetje gek van Bas Roodnat, dat haar ouders kennelijk hadden aangeschaft om te weten welke gevaren in Amsterdam op de loer lagen. Met rode oortjes las Swiebel het artikel over de COC-dancing aan het Leidseplein.

Ze meldde zich aan als lid, maar kreeg een briefje terug dat ze moest wachten tot ze 21 jaar was. Ze wist geen andere manier om mensen te leren kennen die ook 'zo' waren. 'Voor latere generaties is het misschien moeilijk voor te stellen: er was toen NIETS.'

Eenmaal meerderjarig, ging Swiebel alsnog naar het COC en maakte kennis met de 'pottenhoek' in dancing De Schakel en met de Vrouwenlanddagen. 'Dansen met winkelmisjes. Flirten met verpleegsters'. Via een contactadvertentie in Vrij Nederland (voor het eerst plaatste een algemeen blad homoseksuele advertenties) vond ze in 1965 haar eerste langdurige relatie. In 1969 werd ze tot voorzitter gekozen van de Federatie Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit. 'Eindelijk een kans en een betere strategie te ontplooiën dan het zo brave COC, dat vooral een wit voetje bij hetero's leek te willen halen. Integratie door confrontatie was de slogan, coming-out niet als persoonlijk drama, maar als instrument van maatschappelijke verandering.'

Bron: artikel Joke Swiebel in: Gert Hekma en Theo van der Meer (red.), Bewaar me voor de waanzin van het recht'. Homoseksualiteit en strafrecht in Nederland (2011).

Briefje waarin Joke Swiebel zich aanmeldt als bestuurslid voor de stichting Federatie Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit, november 1969. Bestuursleden moesten meerderjarig zijn. Dat had dit keer niets met 248bis te maken, maar gewoon met Nederlandse regelgeving over stichtingen.

IHLIA, collectie FSWH

DODENHERDENKING

Op 4 mei 1970 wilden homojongeren een krans leggen tijdens de Nationale Dodenherdenking op de Dam ter herdenking van homoseksuele oorlogsslachtoffers. Het verzoek werd geweigerd. Toen zij het op eigen houtje wilden doen, werden ze met geweld verwijderd. Jarenlang is heftig gedebatteerd over de mate van vervolging van homo's in Nederland tijdens de oorlog. Merkwaardig genoeg ging het al helemaal niet meer over artikel 248bis en de omvang van die strafvervolging, die vooral na de oorlog een hoogtepunt bereikte.

Nationaal Archief

'Als je het voor je ogen ziet gebeuren: mannen die dansen met mannen, voel je je zeker bij de eerste aanblik gechoqueerd'

– Journalist Bas Roodnat

Bas Roodnat

HOMOSTUDENTENGROEPEN IN HET OFFENSIEF

In 1969 bonden de homostudentengroepen openlijk de strijd aan met 248bis. Op 21 januari demonstreerden zij op het Binnenhof om invloed uit te oefenen op het gelijkijdige Kamerdebat. Het was de eerste homodemonstratie in Nederland en in Europa. Een politieke meerderheid voor de intrekking van 248bis bleek er toen al te zijn, maar de afschaffing zou pas twee jaar later ingaan. Het wachten was op een rapport van de commissie-Speijer, ingesteld op verzoek van de minister door de Gezondheidsraad.

Deze commissie-Speijer constateerde in 1969 klip en klaar dat de 'verleidingstheorie' uit de lucht gegrepen was. Niemand wordt homoseksueel door een seksuele ervaring met een seksegenoot. Integendeel, de wet leidde juist tot psychische problemen voor jongeren. Zonder verleidingstheorie kwam artikel 248bis neer op pure discriminatie: heteroseksuele contacten met 16- tot 21-jarigen waren immers niet verboden. Voor VVD-minister Carel Polak was het rapport-Speijer voldoende grond een wetsvoorstel voor afschaffing van 248bis in te dienen op 15 oktober 1969.

EERSTE HOMODEMONSTRATIE OOK IN NEDERLAND

Ruim honderd homojongeren schreven geschiedenis op 21 januari 1969. Tijdens de behandeling van de Justitiebegroting demonstreerden zij op het Binnenhof. Uitkomst van het Kamerdebat: er tekende zich een meerderheid af voor afschaffing van 248bis. De minister wilde echter eerst wachten op het rapport van een commissie van de Gezondheidsraad, dat lang op zich liet wachten. Het zou nog twee jaar duren voordat 248bis werd afgeschaft, terwijl het strafwetsartikel eigenlijk al geen draagvlak meer had. In die tijd ging de strafvervolgning gewoon door.

Foto I. Klok / Spaarnestad Photo

MAATSCHAPPIJVERANDERING ALS DOEL

De demonstratie op het Binnenhof was georganiseerd door de Federatie van Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit (FSWH) en door de stichting Ruimte, die de sociëteiten voor homojongeren exploiteerde. In die sociëteiten kwamen ook andere jongeren dan studenten. De FSWH, ontstaan in 1968 als koepel van de plaatselijke werkgroepen, streefde onomwonden maatschappijverandering na. Alleen dan kon echte integratie van homoseksualiteit bereikt worden in plaats van schijntolerantie. In 1970 werd de FSWH opgeheven vanwege een tekort aan menskracht. De lokale werkgroepen gingen langer door.

Spaarnestad Photo

NA GEDANE ARBEID

Cover van Proefding met een foto van twee studenten die na de demonstratie weglopen van het Binnenhof. Proefding was het blad van de FSWH.

HLIA

GOLF VAN PUBLICITEIT

Gelijktijdig met de demonstratie op het Binnenhof werd in Nieuwspoor een persconferentie gegeven, waar Joke Swiebel (FSWH) en Henk Branderhorst (stichting Ruimte) uitleg gaven. In alle kranten verschenen foto's en berichten over de demonstratie. De toon was welwillend tegenover de demonstranten, de argumenten werden goed weergegeven, constateerde de FSWH achteraf.

HLIA

SEKSBAL 248BIS

In de nasleep van de demonstratie op het Binnenhof organiseert de Utrechtse homostudentengroep een 'Seksbal 248bis' op 7 februari 1969. Al in september 1967 was dit Utrechtse Homofiel Studenten Dispuut opgericht, als eerste van de uiteindelijk twaalf homostudentengroepen die in alle universiteitssteden ontstonden in de periode 1967-1970.

HLIA, collectie FSWH

'AAN ALLE KAMERLEDEN VAN GOEDE WIL'

Brochure die tijdens de demonstratie op het Binnenhof van 21 januari 1969 aan alle Kamerleden werd uitgereikt. Ze kregen ook een ballon en een zakje met suikerhartjes met opschriften als 'Tot vanavond' en 'Houd moed'.

Collectie Jan Carel Warffemius

VRIJMOEDIGE OMGANG MET BLOOT EN SEKS

Twee covers van het blad Proefding van de homostudentengroepen, plus een erotische tekening uit dat blad. Deze vrijmoedige omgang met bloot en met seks was een totale ommekeer, vergeleken met de brave sfeer die het COC in zijn bladen uitdroeg. De seksuele revolutie van de jaren zestig bracht de homobeweging in radicaler vaarwater. De politieke koers werd feller én de beeldtaal werd gedurfter.

IHLIA, collectie FSWH

HA 'N HOMO

Aankondiging van discussieavond in 't Hemeltje in Amsterdam, 24 april 1969. Nog altijd duikt het woord 'homofielen' op, dat algauw als te zijgen en te aseksueel terzijde werd geschoven door de homobeweging.

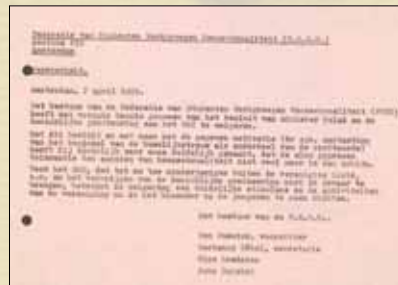
IHLIA, collectie FSWH

SEKSUELE REVOLUTIE

In dit pamflet van de homostudentengroepen uit 1969 wordt verkondigd dat iedereen een biseksuele aanleg heeft. 'Homo- en heteroseksualiteit bestaan niet. De tijd van dwangmatig mannetje en vrouwtje spelen is voorbij.'

IHLIA, collectie FSWH

'TOLERANTIE VAN HOMOSEKSUALITEIT IS SCHIJN'

Tekenend voor de confrontatiestrategie is de instemming waarmee het FSWH-bestuur de afwijzing van de koninklijke goedkeuring van het COC begroette. Daarmee is 'aangevoond dat de alom geprezen tolerantie ten aanzien van homoseksualiteit niet veel meer is dan schijn'. Volgens het bestuur durfde het COC ook vanwege deze felbegeerde koninklijke goedkeuring niets voor jongeren te doen. Nu dat van de baan was, kon de organisatie hier eindelijk eens prioriteit aan geven. Overigens kwam die goedkeuring er alsnog in 1973, toen het progressieve kabinet-Den Uyl was aangetreden.

IHLIA, collectie FSWH

1971: INTREKKING ARTIKEL 248BIS

Op 12 mei 1971 kwam een einde aan artikel 248bis. Tot het laatst aan toe ging de strafvervolging door: in de eerste vier maanden van dat jaar dienden nog tien strafzaken. In de Tweede Kamer was de afschaffing geen echt onderwerp van debat meer. Doorslaggevend argument voor de minister was de rechtsongelijkheid bij

het beoordelen van seksueel contact van volwassenen met jongeren tussen de 16 en 21 jaar. De minister erkende nu dat er geen enkele reden was om homoseksuele contacten met die leeftijdsgroep wel strafbaar te stellen, terwijl dat niet gold voor heteroseksuele contacten.

EINDELIJK AFGESCHAFT

Het officiële einde van een gehaat artikel. Slechts de kleine christelijke partijen en de Boerenpartij stemden tegen de intrekking. Piet Jongeling van het Gereformeerd Politiek Verbond sprak in het Kamerdebat onverstoornbaar over homoseksualiteit als een stoornis en een zonde.

Staatsblad, 22 april 1971

Gratie voor homofiele ex-onderwijzers

(Van onze parlementaire redactie)

DEN HAAG — Homofiele onderwijzers die op grond van artikel 248 bis als bijkomende straf hun functie niet meer mochten uitoefenen, kunnen op gratie rekenen.

Dit deed de minister van Justitie mr. C. H. F. Polak gistermiddag mee op vragen uit de Eerste Kamer. De minister was blij dat ook de Eerste Kamer akkoord ging met het laten vervallen van het artikel uit het wetboek van strafrecht dat homofiele omgang met minderjarige strafbaar stelde. Bij de nieuw ontstane situatie ziet de minister voor bovengenoemde gevallen gratie-mogelijkheden.

GRATIE VOOR ONDERWIJZERS MET BEROEPSVERBOD

Minister Polak stelde in de Eerste Kamer dat hij bereid was gratie te overwegen voor homoseksuele onderwijzers die vanwege 248bis een beroepsverbod hadden gekregen. Het is niet bekend hoeveel mensen hierdoor getroffen zijn in de loop der tijd, maar kennelijk gebeurde dat tot op het laatst.

Het Vrije Volk, 11-4-1971

LAATSTE RECHTSAK VANWEGE CONTACT ZOEKEN BIJ URINOIR

Ruim tien jaar na de afschaffing van 248bis stond de homoseksuele Ronald S. in 1982 terecht vanwege het contact zoeken bij een urinoir. Het tippelverbod was tegen hem in stelling gebracht. Het is een schandaal dat de officier van justitie geen onderscheid maakt tussen prostitutie en homoseksuele contacten, aldus zijn advocaat. 'Stratenmakers die lonken naar vrouwen worden toch ook niet op de bon geslingerd.' Ronald S. werd vrijgesproken. Hierna is voorzover bekend het tippelverbod niet meer tegen homoseksuelen ingezet.

De Volkskrant 27-12-1982 / IH

MILITAIR AANKLAGER VINDT VERDWIJNING 248BIS JAMMER

Uit dit krantenknipsel van december 1969 spreekt de grote spijt van de aanklager van de zeekrijgsraad over de naderende afschaffing van 248bis. Twee maanden eerder had de minister het voorstel hiertoe ingediend. De afschaffing van 248bis zal voor een mannenmaatschappij als de marine – met jonge matrozen aan boord – de nodige problemen met zich meebrengen, aldus de jurist. Bij 'homofielen' gaat het toch om mensen 'die iets afwijkends hebben' en 'onder de aandacht van psychiaters gebracht moeten worden'.

IHLIA

CREATIEF KRULGEBRUIK

Amsterdam staat vanouds bekend om zijn enkele en dubbele 'krullen'. Deze foto is in 1997 gemaakt in het urinoir aan de Oostelijke Handelskade, dat enkele jaren later is verdwenen. Expres was de krul in 1880 ontworpen met gaatjes en met een open ruimte aan de onderkant, zodat de politie een zo goed mogelijk zicht had op de bezoekers. De homobeweging heeft jarenlang strijd geleverd voor het behoud van de krul. Toch zijn de meeste verdwenen. Het contactzoeken heeft zich verplaatst naar parken en naar internet.

Foto Jan Carel Warffemius

SNEEUWWITJE IN EEN KRUL

Sneeuwitje plast in een krul tijdens de Hartjesdagen op de Zeedijk in Amsterdam, augustus 2009. De Hartjesdagen zijn een eeuwenoud volksfeest dat nu vooral door homo's en lesbo's uitbundig wordt gevierd, met verkleedpartijen en de verkiezing van de origineelst verklede man en vrouw.

Foto Albert van Dijk

HET BLOOT RUKT OP

Laatste nummer van het blad Proef-ding van de Federatie Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit, maart 1970. De vrijgevochten sfeer die hieruit spreekt, is een enorme verandering vergeleken met de inhoud van de COC-periodieken uit de jaren vijftig en zestig.

IHLIA

'Het is een schandaal dat de officier van justitie geen onderscheid maakt tussen prostitutie en homoseksuele contacten'

– advocaat V. Kraal

HOMOHUWELIJK IN 1967

Rondom langdurige relaties van homo's en lesbo's ontstond meer openheid en erkenning vanaf de jaren zestig. Lang voor de openstelling van het burgerlijk huwelijk in 2001 werden al kerkelijke homohuwelijken gesloten. De vermoedelijke primeur had de pastoor van de Anthonius Abtkerk in Rotterdam. De internationale pers kreeg er lucht van. Die Zeit schreef op 28-7-1967: 'In Nederland gaf onlangs een katholieke priester zijn zegen aan een homoseksueel paar. In een kleine Rotterdamse kerk beloofden Harry Rietra (26 jaar) en Jean Knockhart (24 jaar) elkaar de eeuwige trouw. Getuigen van deze "bruiloft" waren vrienden en de moeders van het stel. Commentaar van de pastoor, die al een bisschoppelijke uitbrander moest incasseren: "Het was helemaal geen echt huwelijk, de twee hebben alleen voor mijn ogen bij het altaar ringen uitgewisseld."'

Foto Robert Lantos / ANP

2011: VIERING VAN DIVERSITEIT

Strafbaarheid van homoseksuele handelingen is in het Nederland van 2011 ondenkbaar geworden. Al sinds 1955 is Amsterdam de gay capital van Europa, omdat hier veel meer mogelijk was dan in naburige landen. Met het 'homohuwelijk' zette Nederland in 2001 zijn koplopperspositie nog eens kracht bij. Maar de multiculturele samenleving brengt weer nieuwe

aandachtspunten met zich mee. Gewelddadige incidenten tegen homo's blijken vooral te maken te hebben met dwingende normen over mannelijk en vrouwelijk gedrag. Anno 2011 gaat de strijd niet meer alleen om de rechten van homo's en lesbo's. De nadruk ligt op het bestrijden van hokjesdenken en het tonen van de groeiende diversiteit aan seksuele en genderrollen.

34STE EDITIE VAN ROZE ZATERDAG

Ruim 40.000 deelnemers kwamen op 2 juli 2011 naar Groningen voor Roze Zaterdag. Al sinds 1977 wordt dit gay pride-evenement jaarlijks gehouden in steeds weer een andere stad.

Baudewijn.nl

Baudewijn.nl

Baudewijn.nl

GESLACHTSVERANDERING UVA-BAAS ONTHULD

Als UvA-baas Karel van der Toorn vroeger zelf een vrouw was geweest, had hij oud-student Justus misschien beter begrepen. Het valt niet mee om na een geslachtsverandering een nieuw leven op te bouwen. De UvA maakt het Justus moeilijker door hem geen nieuw diploma met zijn nieuwe geslacht te geven. Steun hem door deze poster ergens op de UvA op te hangen! Check ook www.uvapride.nl

UVA-BAAS KAREL ALS CARLA

Justus Eisfeld studeerde af aan de Universiteit van Amsterdam als vrouw. De UvA weigerde hem na zijn geslachtsverandering een nieuw diploma te geven. In november 2011 hing de universiteit vol met posters waarop UvA-baas Karel van der Toorn te zien was als vrouw. Binnen een maand lag er een nieuwe bul voor Justus klaar, met jongensnaam.

Ontwerp Martijn van Veen

STAP UIT JE HOKJE!

Al vijftig jaar lang zijn Barbie en Ken de keurigheid zelve, ze hebben niet eens geslachtsdelen. Maar perversies zijn overal. Het Platform Status Quo wil prikkelende discussies aanzwengelen over gender en seksualiteit. Want hokjesdenken doet geen recht aan de diversiteit van persoonlijke ervaringen, fantasieën en interesses.

Ontwerp Sanne Peters

POLITIE DOET MEE AAN ROZE ZATERDAG

Sinds de afschaffing van artikel 248bis in 1971 is er zoveel veranderd in de samenleving en binnen het politiekorps, dat homoseksuele en lesbische politieagenten nu zelfs meelopen tijdens Roze Zaterdag. In Amsterdam hebben zij met instemming van de korpsleiding een netwerk opgezet, Roze in Blauw, om homoseksuelen te helpen bij het doen van aangifte wegens discriminatie of mishandeling.

Baudewijn.nl

SLETTENMARS

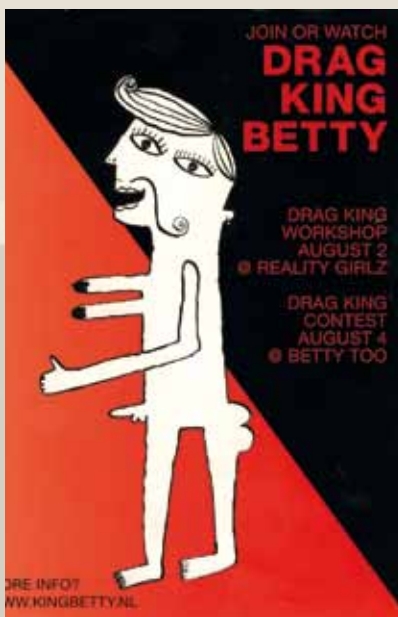
Een Canadese politieman liet zich ontvallen dat sletterig geklede vrouwen zelf schuld zijn aan seksueel geweld. Sindsdien verbreidt het fenomeen van de Slettenmars zich over de wereld. Op 4 juni 2011 liepen meer dan 500 sletten, nichten, hoeren, potten, kings en queens door Amsterdam. SlutWalk wil een viering zijn van seksuele vrijheid en excentriciteit – om zo zichtbaarheid af te dwingen op straat en elders.

Foto Raymond Harper

QUEERISTAN

In het Amsterdamse kraakpand Schijnheilig biedt het jaarlijkse festival Queeristan een 'queer-perspectief' op de samenleving. Dat betekent bestrijding van de heteronorm, maar net zo goed van racisme, islamofobie en seksisme. Queeristan wil een autonoom platform zijn 'voor mensen die zelfs aan de meest vanzelfsprekende verworvenheden durven twijfelen'.

Ontwerp Jane Porter

DRAG KINGS

Op de Gay Pride-botenparade in de Amsterdamse grachten voerden homomannen en travestieten altijd de boventoon. In 2009 organiseerde King Betty daarom voor het eerst een Drag King-wedstrijd voor de mooiste als man verklede vrouw. Het is een ludiek protest, niet alleen tegen heteronormen maar ook tegen dominante invullingen van homoseksualiteit.

Ontwerp Loes Faber

'Wat de slet is onder vrouwen, is de nicht onder mannen'

– organisatoren Slettenmars

